CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.J.P.B.
Coll. No. 486

Title Śāṅkhāyana Sutra
Paddhati

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 486 Subject: Vedic Rit.

Title: Śankhāyana sūtra paddhati (Kṣudra Ratnamālā)

Author: Śrī patiputra Scribe:

Date of the work: — Date of the Ms.: —

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 11" by 4.6" Extent: 36 foll.

Language: Sanskrit. Script: Devanāgari

Remarks: ——

दे॰भा॰ १

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ वंदे मुदे दारितविघ्नवृंदं कंदं मुकुंदीयपदारविंदे । यं देवमिंद्रोपि विदेववृंदे संदेहमेदं तमपीह वंदे ॥
१ ॥ कालिंदीनीलनीरोन्नरलितलहरीसंगरिंगत्तरंगा गंगा संगा गसंगा दिशति दिविषदामंगनापांगभंगान् ॥ या सा
नंगारिसंगात्तसुभगाहशीहृकृत्तरंगगवः भंगानिगर्ह्णालिंतुंगान्वितरनुमपितानंगसंगाघभंगान् ॥ २ ॥ न्याया
भोनिधिमग्नविपपटलीमुद्धर्तुमत्तु द्वृष्टाः सिद्धांतान् सुविज्ञाय निपातिदिशं यस्य पस्तन्वोन्नयः ॥ मीमांसा हृदयसार
पारमगाम घट्टे सुषीलीलया तहं देवभट्ट मिश्रवरेणा भोजं जगन्मंगलं ॥ ३ ॥ यद्दत्त्वा बुरुहांगणाद्दितिललेल
णीनरीवस्पनिश्रम्यथानुगहावभावरचनावान् यम्लीलावती ॥ यद्धेनोप्य दुतंदनांबुजपदद्वंद्वे हरे फायते सेवेश्री
यतिशर्मणः पदकजद्वंद्वं पितस्त्वहृदि दे ॥ ४ ॥ यद्वान्तरंगाविविधार्थसंगा गंगातरंगा इव कुंदमुनेजि । वंदे तदिंदूज्ज्वल
सद्गुणोच्छसन्नाजिंगंगाधरयादयुग्मं ॥ ५ ॥ अथ शांखायनसूत्रानुसारेणाग्निष्टोमस्य सद्योतिष्टोमस्य प
द्धतिर्लिख्यते ॥ ॥ स चाग्निष्टोमो वसंतर्त्तावेव भवति । वसंते वसंते ज्योतिषा यजेतेतिश्रुतेः । अत्र यं वसंतनियमः स
कालेकृताधानस्य । सोमयागार्थं सोमहृतान्नस्य मितु शरदग्ग्रीष्मादिसंभारं संपाद्याग्निष्टोमचिकीर्षया ऽग्निष्टो
१ रु मावबहितप्राविसमये कृताधानस्य तु नवसंतादिनियमः । तथा च सूत्रं । सोमेन यक्ष्यमाणो आदधानो न र्तुमृ राम
च्छेन्न नक्षत्रमिति । याथाकाम्यमुक्तं सोमेन यक्ष्यमाणास्तिस्रश्चाव च । तथा वायुलायनसूत्रेपि । सोमेन यक्ष्य १

दी

माणो नर्तुं पृच्छेन्न नक्षत्रमिति । तत्र सोमात्पाक् चिरकालं कृताधानस्य दर्शपूर्णमासानुष्ठानानंतरमेवाग्निष्टोमेविकृति दी १
प्रभृताइष्टिपशुसोमादियागा भवंतीति न तु । आकु । अग्निहोत्रहोमस्तु दर्शपूर्णमासयागतः प्रागपि भवति । दर्श
पूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा ऽथसोमेन यजेत । तानि ष्ट्वातिवचनाघजतेरे खनि येथो ऽवगम्यते नत्वहो तः । अग्निहोत्रांगानांमि
ज्ञिवाइव यथैव पवमानाद्याद दर्शपूर्णमासाभ्यां पूर्वमपि भवंति । सोमारंभात्प्रागव्यवहितसमयानुष्ठिताधान
स्य तु सोमयागादूर्ध्वमेवाग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादयो भवंति न तु ततः पूर्वं कृ । तथा च शांखायनगृह्यकारिकायां ।
आधानानंतरं दर्शपूर्णमासानुयो ऽन्यथा । इष्ट्वा ऽग्निना यजेतेति कालेवा कल्पयोर्द्वयो ॥ याकसंस्थास्वेतत्स्या कमैद
त्सोमसंस्थाहव्यकर्मसु । हविःसंस्थास्वग्निहोत्रे न सोमेनह ततादिषु । सोमप्रधानमाधानं श्रौतकल्पे भवेघतः । पाक
यज्ञप्रधानं तद्गृह्यकल्पे विवाहिराइति । याकसंस्थास्वितिहर्शपूर्णमासप्राथम्यं । अग्निहोत्रेह विःसंस्थासु दर्शपू
र्णमासयोः प्राथम्यं । न सोमे सोमाधानपक्षे न दर्शपूर्णमासप्राथम्यं । न हुतादिषु वैश्वदेवादिश्व पिदर्शपूर्णमासयोः
प्राथम्यं । ननु दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा ऽथ सोमेन यजेत तानि ष्ट्वातिवचनाद्दर्शपूर्णमासयोः सोमयागात्प्रागेवानुष्ठा
नं युक्तमिति कथमुक्तं सोमाधानपक्षे सोमयागादूर्ध्वमेवाग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादयो यागा भवंतीति । उच्यते । सो
मेन यक्ष्यमाणो ऽग्निमादधीतेति वाक्यात्सोमाधानपक्षे ऽऽधानसमनंतरं दर्शपूर्णमासावनिष्ट्वापि सोमेन यक्ष्य

धा१ शू१

दे॰भा॰ २ मिसंस्थेऽवसीयते। तथा हि। अत्र वार्त्तिकं पक्षमासाद्यतिलेख्यायोगोऽन्यद्द्रोपेयेति मुनेरर्थः। तथा च सस्य व्यवहिता
नंतर्यलाभः। अन्यथा सर्वो प्याद्धानं सोमेन यक्ष्यमाणस्यैव भवतीति विशेषणोपादानमनर्थकं स्यात्। तस्माद्दा
धानानंतरं दर्शपूर्णमासाभ्यामग्निहोत्रहोमादपि प्राक् सोमेन यक्ष्यमाणस्य मिसंस्थेऽवधार्यते। पवमानाद्याहुत्यो
दीक्षाशरण्यनिरासार्थमैन्द्राग्नः पशुः सोमात्प्रागपि भवति। तदर्थत्वात्। अग्निष्टोमानंतरं पुनर्दर्शपूर्णमासा
वनुष्ठायैवान्ये वैकृता यागाः कर्तव्याः। उभयपक्षेऽपि यस्य यजमानस्य पित्रा पितामहेन चोभाभ्यां सोमयागः न कृ
तो न भवत्यपि। तस्य दीक्षाशरण्यनिरासार्थमैन्द्राग्नः पशुर्भवति। तथा च श्रुतिः। यस्य पिता पितामहः सोमं न पि
बेदथ पिपासेत्स ऐन्द्राग्नं पुनरुत्सृष्टमालभेतेति। यावान्यतरस्यापि सोमपानं भवत्सैवेन्द्राग्न इति। पुनरुत्सृ
ष्टशब्देन वाहपितृत्वादुत्सृष्टगोऽभिधीयते। इति। संप्रदायः। सच सोमारंभात्पूर्वं तरयजनीये। हविष्कृत्
वः। एतस्य पशोर्दीक्षाशरण्यनिरासार्थं विहितत्वेन पुरुषसंस्कारकत्वात्स क्रिया संस्कारकत्वादेवमारंभप्रजा रु४
३ आ पूर्वकमाभ्युदयिकं श्राद्धं विधायारब्धव्यः। तथा वदत्याश्वलायनगृह्यकारिकायां संस्कारकाणां सर्वेषामारंभे श्राद्ध
मिष्यते। अनिष्ट्वानुपितृन् श्राद्धं वैदिकं नारभेत्सुतः। अथैन्द्राग्नदेवताकस्यास्य पशोः प्रयोगोऽनुसंधीयते। तत्र प राम
वेधुरग्नाविष्णूदेवताकास्य घः कालाग्नावैष्णवानाम्नेष्टिर्भवति। आग्नावैष्णवीवयस्समारास्या आग्नावैष्णवमेकाद २

य३

दशकपालं निर्वपेदिति सूत्रकारवचनात्। सा चापराह्णे कर्तव्या। तस्यां पंचदश सामिधेन्यः। उपांशुहविष्ट्वं वियजौ
स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये निगदे वा भवतः। एतच्च निर्वचनं वाशिक्षामिति पाक्षिकस्य सूत्रस्य चोदकप्राप्तस्याप्याशी
र्निर्वचनस्य प्रतिपादकत्वेन निरर्थकताप्रसक्तौ स्यादिति हविर्याधर्मप्रायणार्थत्वेन सप्रयोजनता। अप्रयाणालम्भ
ते। ननु यदि हविर्याधर्मा अपराह्णकालादयः प्राप्तास्तदा यद्धर्मत्वाविशेषादेतस्यामिष्टौ पत्नीसंयाजांतता
पि स्यादिति चेन्न। निर्वचनं वा शिक्षामित्यत्र वकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वेनैतस्याः शंय्वंतपर्यवसानात्। अत्र
च तस्याः प्रयोगः उच्यते। कंडपघादि प्रकृतिवत्। आवाहने। अग्निमग्न आवह। सोममावह। इत्याज्यभागांतं तत्स्था
ने। अग्नाविष्णू उपांशु। आ४वह। उच्चैः। देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवत्। उत्तमे प्रयाजे। अग्नि॰ ये॰ हे स्वाहाग्निं सो
हा सोमं स्वाहा। अग्नाविष्णू उपांशु स्वाहा। देवा आज्यपा इत्यादि। अग्निर्वृत्राणि जं सोमामासीति वार्त्रघ्नावाज्यभागौ पक्षा न स्प
पुरोनुवाक्या। अग्नाविष्णू महितद्धाम महित्वं पातं घृतस्य गुह्या निनाम दमेदमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृत
मा चरण्यत्। उपांशु उच्चैः। याज्या। भूर्भुवः। ये॰ हो। अग्नाविष्णू अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वां वीथो घृतस्य गुह्या
जुषाणा दमेदमे सुष्टुतीर्वावृधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यत्। वौ४षट्। उच्चैः। अनुजनतः प्रैहोत्रमन्त्र
मो अग्र इन्द्रो विराजो स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये भवतः। निसेवापिपत्नीहिदेवान ग्रयदघ्नेति। उभयपक्षे। भू॰ ये॰ हो॰ मि

दे०भा० २ स्विष्टकृतमयाळ्मिरग्नेः प्रियाधामा० इ सोमस्यप्रिया० याह्वा अग्नाविष्णोः। उपांशु प्रियाधा० याइदेवानामित्यादि
ष्टकृतिवत्। अन्वाहार्यो दक्षिणा सत्रवोके। अग्निर्हविः कृता सोमो हवि० कृत। अग्नाविष्णू उपांशु। हविरनुपेता
मवाहृधेतामहीज्यायो कातो। देवाआज्यपाइत्यादि। शेषंपौर्णमासवत्॥ ॥इत्याग्नावैष्णवोपः॥ ॥अथाप
रेद्युः पशुः। तत्राग्निप्रणयनादयो हृदयशूलान्ताः पशवइति परिभाषितत्वादादावग्निप्रणयनं। तत्राग्नयेप्रह्रि
यमाणायानुब्रूहीत्यध्वर्युणासंप्रेषितो होतावग्मान्तराचान्त्वा ओंकारैः प्रपद्याहवनीयस्यान्तरतस्तस्त्रीमुपावि
श्याह प्रदेवंदेव्यासादिप्रसंगात्ववाचात्वा लोककलकृत्या प्रतिपादकः श्लोकउच्यते। वाचात्वालोनामपश्चाद्दोर्वेघंथं
त्रिपतेवटः॥ देशासउत्कारोऽत्रेयः कार्यं तेयत्रापांसव। तेंप्रदेवंदेव्याधियाजरताजातवेदसं। हव्यानो वक्षदानु
षो ३ प्रदेवं० दसां हव्या० नुषो ३ प्रदेव्दसं। अत्रविरमेत् यावदध्वर्युर्वेनगच्छति। गच्छसुते भूमि षमर्हेचं मासीन
एवोक्ताततउच्छायउत्तरेदेशेचावनुगच्छन्पठेत्। आसीनः प्रथमामुत्तरे अनुसंयन्नित्युक्तात्। हव्यानोव
क्षदानुषो३ अयमुष्यप्रदेवयुर्होतायज्ञायनीयते। रथोनयोरभीवृतोघृणीवांचेततित्मना३ अयमग्निरुरुष्यत्य
मृतादिवजन्मनः। अत्रविरमेत्। संतानार्थोद्वैचैनकोकृतो इतिपरिभाषाघावदिध्मसादनं विरामः। ततः साध राम
मानइध्मे। सहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतो ३ इडायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधि। जातवेदोनिधीमह्यग्नेह २

व्यायवोळ्हवो ३ सेविश्वेभिः स्वनीकदेवैरूर्णावंतं प्रथमः सीदयोनिं कुलायिनं घृतवंतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय सा
धो ३ सीदहोतः स्वउलोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ। देवावीर्देवान्हविषायजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो
धो ३ निहोता होतृषदने विदानस्त्वेषोदीदिवाँ असदत्सुदक्षः। अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अ
ग्नो ३ त्वंदूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आवृषभप्रणेता। अग्नेतोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपा ३ त्वं
दूत० गो ३ अग्नेगोपा ३ त्वंदूतस्त्वप्रणेता। अग्नेर्गोपा ३ अवसानेमकाराजमित्यस्त्रान्सर्वत्रावसानेमकारा
न्तः प्रणवोभवति। निष्क्रमणेचावगणोपुप्रथमोत्तमयोस्त्रिर्वचनमितिपरिभाषितत्वात्प्रथमोत्तमयोस्त्रिर्वचनंसर्व
त्रवेदितव्यं। ततोयन्त्रासनेस्थित्वाप्रथमोक्तस्थितो भवति। दक्षिणाहस्तेवोत्तरेणाहवनीयमुपविश्योत्थाय उपगेनावागप
मात्। परिधायदक्षिणांबाहुमन्वाहुत्वाचं यमायथेतं प्रत्येत्यसयन्नतिष्ठन्प्रथमान्वोचत्स्थित्वान्त्वा अग्निप्रणय
नेचेति। अतेरग्निप्रणयनेत्यत्र दक्षिणाहदादिधर्मोभवति। तिष्ठन्निति पदमवतनसंबध्यते। कथमित्युच्यते।
अत्रचाग्निप्रणयनेचयत्रतिष्ठन्निति वक्तव्ये व्यासेनऋत्वोनिर्देशात्। यत्रवासीनः प्रथमामन्वोचन्निष्य
वोन्नरुपतइतिसत्वात्। ब्रह्मा चायो प्रणीयमानेः तु सखेस्येवेतनसहोपविशेत्। नेन्दायजमानोपितूष्णीं॥
॥इत्यग्निप्रणयनं॥ ॥ततोयूपांजनं। ॥तत्रयजमानकर्तृके। अत्र यपशाशकामायेतेन पुरस्तात्प्रशिक्षां ध्वर्यु

यजमानो वा प्रूपमतस्तु दग्धुषविश्वेपतिस्त्वेरणाध्वर्युर्यजमानयोर्विकल्पेन कर्तृत्वमभिहितं तथाप्यस्माकं स्वयमेव यज
मानः कुर्वीतेति विशिष्टश्रुतिवचनबलाद्यजमानेनैव प्रूपस्य दक्षिणात उदग्ग्रस्वतयोपविष्टेन लौकिकेनाज्येन प्र
पांजनं विधेयमिति। तत्र होता स्वसंचरेणागत्य यास्मुर्बर्हिषिकायावेदेः पश्चादुपविश्याध्वर्युणा प्रूपायाज्यमानाया
नुब्रूहीति संप्रेषितो ञ्जंति त्वेत्यादिका प्रूपांजनीया ऋच उपविष्ट एवान्वाह। आसीनस्यायं बाहुल्यमिति परिभाषित
त्वात्। अंजंति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे। अ
अंजंति दैव्येन यदूर्ध्व॰ उपस्थे ३ अंजंति दैव्येन। अन्वविरमेत्। ततो ध्वर्युणोच्छ्रियमाणायानुब्रूहीत्युक्ते। य ऊर्ध्व॰ उ
पस्थे ३ उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानो वर्चो धाय ज्ञवाहसे ३ समिद्धस्य श्रयमाणः
पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरं। आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौभगायोइ जातो जायते सु
दिनत्वे अह्नां समर्य आ विदथे वर्द्धमानः पुनंति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्त्ति वाचं ३ ऊर्ध्व ऊ षुण
ऊतये तिष्ठा देवो न सविता। ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ३ ऊर्ध्वो नः पाह्यंहसो निकेतुना वि
श्वं समत्रिणं दह। अन्वविरमेत्। ततो ध्वर्युणा परिवीयमाणायानुब्रूहीत्युक्ते। कृधी न ऊर्ध्वांचरथाय जीवसे वि राम
दा देवेषु नो दुवो ३ युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः। तं धीरासः कवय उन्नयंति स्वाध्यो ४

मनसा देवयंतो ३ युवा॰ मानः। तं धीरा॰ यंतो ३ युवा॰ देवयंतो ३ म्॥ ॥इति यूपांजनं॥ ॥ततोग्निमंथनं॥ ॥तत्रांतरेणा
चात्वालोत्करौ यः संचरस्तेन प्रविश्य वेदेः पश्चाद्दक्षिणस्थितो होताग्निमंथनीया अन्वाह। तिष्ठन्नन्वाहाग्निमंथनीया इति
सूत्राद्दुस्सर्गस्यासीनस्यायं बाहुल्यमिति तस्य निवृत्तिः। अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीत्यध्वर्युणा संप्रेषितो होता ह। अ
भि त्वा देव सवितरीशानं वार्याणां। सदावन्भागमीमहे ३ अभिमहो ३ अभि त्वा॰ मही ३ मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं
मिमिक्षतां। पिपृतां नो भरीमभिः ३ त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत। मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ३ तमु त्वा दध्य
ङृषिः पुत्र ईधे अथर्वणः। वृत्रहणं पुरंदरं ३ तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतमं। अन्वविरमेत्। ततो ध्वर्युणा
जातायानुब्रूहीत्युक्ते धनंजयं रणेरणे ३ उत ब्रुवंतु जंतव उदग्निर्वृत्रहाजनि। चान्ना पदद्वे वदसेत्। ततो हस्तेन धा
र्यमाणायाभिसमालोक्य धनंजयो रणेरणे ३ आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न बिभ्रति। अन्वविरमेत्। ततः प्रहि
यमाणायानुब्रूहीत्यध्वर्युणोक्ते विशामग्निधियो ३ प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं। आ स्वे योनौ नि
षीदतु ३ आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं। स्योन आ गृहपतिं ३ अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा
हव्यवाड्जुह्वास्यः ३ त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सता। सखा सख्या समिध्यसे ३ तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावान
माजिषु। स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ३ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र

नपूर्वे साध्याः संति देवाः ३ यज्ञेन॰ देवो ३ यज्ञेन॰ देवा ३ म्मा यच पिवातु म्मीस्य प्रकारणे वैश्वदेवादि पर्वणि तं मर्ज्यं
तसु कनु मिसिधे वा मिमंथनाया नापरिक्षानी वाहस्य ते तथा पियुणो यज्ञेन यज्ञ मिसंधे वपरिक्षानाया भवति ।
अथ यत्र पशुरालभ्यते तदेतां पराचीमनूच्य यज्ञेन यज्ञमयजंत देवा इति त्रिः पुभा परिदधातीति श्रुतेः । अग्नीषो
मीयप्रकरणीय यज्ञेन यज्ञमिति परिधाये ति सूत्रात् पशावेषेव परिक्षानाया ॥ इत्यग्निमंथनं ॥ ॥ ततएहिहोत
रित्यध्वर्युणा मंत्रितो होता वस्य चात्वालोत्करयोर्मध्ये योमार्गस्तेन प्रविश्य दक्षिणेन पदपदेन पाशुबंधिकाया
वेदेर्वहिरेकमात्रे यैसमिध्यमानायानुब्रूहीत्यध्वर्युणा संप्रेषितः कंप यथाधिप्रकृतिवत्सर्वे तत्र सप्तदश सा
मिधेन्यः । साप्तदश्यं च सामिधेनीनामिति सूत्रात् । आतिष्ठान्वकरणी सप्तदश सामिधेनीरन्वाहेति पशुसाधार
णश्रुतेश्च । आवाहने आवह देवान्यजमानायेत्यग्नाविष्णो भागो न भवतः । यघनुवृत्तिकात्यायनास्तदा ऽग्निमग्न आ
वह । सोममावह । इत्याज्यभागो । ततः प्रधानदेवतावाहनं इन्द्राग्नी आवह । ततो वनस्पतिमावहेतिवनस्प
तेरावाहनं । पशुदेवतामावाहानंतरं वनस्पतिमितिसूत्रात् सर्वत्र पशुदेवतावाहनानंतरं वनस्पतेरावाहनं वेदितव्यं
। ततो देवा आज्यपा आवहेत्यादि प्रकृतिवत् । इदमहंसप्तदशेनेति विशेषः । ततः पैरामोर्वरिंहस पाणिनितिसम राम
मंमंत्रं पठित्वा स्थिते होतरि मैत्रावरुणस्य प्रवेशकालः । मैत्रावरुणो ऽपराचात्वालोत्करौ प्रतिपद्यापरेणाहोतारमा ५

गत्य होतुर्दक्षिणापूर्वार्द्धे प्राङ्मुखस्तिष्ठन्यजमानेन दीयमानं दंडं प्रतिगृह्णीयात् । यजमानो मित्रावरुणयोस्त्वा प्रश
स्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामि यज्ञस्यारिष्ट्यै । इति मंत्रेण मैत्रावरुणाय दंडं प्रयच्छति । मैत्रावरुणस्त्वनु मित्रावरुणयो
स्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रतिगृह्णामि यज्ञस्यारिष्ट्यै । इति मंत्रेण तं दंडं गृह्णीयात् । ततो मैत्रावरुणो होतार चयुग
पत्प्राङ्मुखौ वेदेः पश्चात्तिष्ठतः । तत्र मैत्रावरुणो दंडं प्रतिगृह्य दक्षिणावृद् दक्षिणेन होतारं गत्वाग्रतः स्थितो होतु
रुत्तरतः प्रतिपद्यते तेनो होता एवं गत्वा वेदेः पश्चाद्धोतुर्दक्षिणतो तत्र वेदिदंडं निधाय मैत्रावरुणः प्राङ्मुखस्तिष्ठति ।
अत्राश्वलायनसूत्रे विधादंडमवष्टभ्य ब्रूयादिति । होता चोत्तरतः पेंड्यामाहृत मिसादिना दक्षिणं बाहुमन्वावृ
त्य होतृषदनेनिरस्तः परावसुरित्यादि रूत्वाइदमहमित्यादिना होतृषदने प्राङ्मुखः उपविश्य स्त्राग्नादापनी
तं प्रकृतिवत्कुर्यात् ॥ ॥ ततएकादशप्रयाजाः । तत्र प्रैषा मैत्रावरुणस्येति सूत्रितत्वात्प्रैषा मैत्रावरुणेनप
ठनीयाः । तत्र पूर्वं गृहीतं दंडमवष्टभ्य किंचिन्नम्रः कुब्ज इव तिष्ठन्मैत्रावरुणः सकलान् प्रैषान्कुर्यात् । कु
ब्जइव प्रणतो नुब्रूयादिति श्रुतेः । तत्राध्वर्युणा संप्रेषिता प्रेष्य मुक्तो होता यजेत्यादिसमिधाग्निमित्यादिना दशप्रयाजप्रैषान्
नुप्रैषं क्रमेणान्वाह ॥ तत्र दशसु प्रयाजप्रैषेषु प्रथमे सुसमिद्धमद्यकादिमंति रित्ते प्रवरकस्य यजमानस्य हितायं तनू
नपात्प्रैषमाह । वसिष्ठादिप्रवरकस्य नराशंसमेव हितीयं । एकादशः प्रयाजप्रैषस्तु स्तोकानुवचनानंतरं पठ

दे॰ भा॰ ६

नायः॥ होता वहोतर्यज्ञे सेन तस्य देश्यत्वात्॥ नु घैवं यदार्षेयो यजमानो भवति तत्तदृषिदृष्टा आप्रीसंज्ञका याज्याः क्रमेण पठे
त्॥ तत्राप्रीसूक्तानां दाशतयीपठितानां दृष्टानां विकल्पव्यवस्था प्रदर्श्यते॥ कराववार्षेयाणां यजमानानां सुसमिद्धो न आ
वहेति॥ कराववर्जितिरिक्तानामंगिरसार्षेयाणां समिद्धो अद्य आवहेति॥ अगस्त्यार्षेयाणां समिद्धो अग्निरघरान्नसीति॥
शुनकार्षेयाणां समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यामिति॥ विश्वामित्रार्षेयाणां समित्समित्सुमना बोध्यस्मे इति॥ अत्र्या
र्षेयाणां सुसमिद्धाय शोचिषे इति॥ वसिष्ठार्षेयाणां जुषस्व नः समिधमग्ने अद्येति॥ कश्यपार्षेयाणां समिद्धो वि
श्वतस्पतिरिति॥ वाध्र्यश्वार्षेयाणामिमां मे अग्ने समिधं जुषस्वेति॥ वध्र्यश्वशुनकभिन्नानां भृग्वार्षेयाणां समि
द्धो अद्य मनुषो दुरोणे इति॥ अथवा सर्वेषां समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे इत्येतदेवाप्रीसूक्तं भवति॥ समिद्धो अ
द्य मनुष इति वा सर्वेषामिति॥ कल्पान्तरे येषामार्षेयस्य काचन श्रुतिर्दृष्टा आप्रीसूक्तानि संति तेषामयं दृष्टा भव
ति॥ सर्वेषामिति वचनात्॥ वसिष्ठशुनकात्रिवध्र्यश्वकएवसंकृतिराजन्यप्रजाकामानां नाराशंसवर्जितानां
समिद्धो अद्य मनुष इत्यस्मिन्नेव विकल्पे केचिदाप्रीसूक्ते क्रियमाणे तनूनपात्स्थाने तस्याः स्थाने स
र्वार्षेयाप्रीसूक्तपठिता नाराशंसी याज्या भवति॥ स्वानुनाराशंसी तस्य याजस्येति कल्प्या॥ तथा कण्वार्षे
याणां नराशंसमिह प्रियमिति॥ एवं सर्वत्रोहनीयं॥ येषामगस्त्यार्षेयप्रभृतीनां प्रजाकामत्वेन नाराशंसयाति राम ६

नां सार्षेयाप्रीसूक्तपठिता नाराशंसी नास्ति तेषां समिद्धो अद्य मनुष इत्येतस्मिन्नेव कल्पे केऽग्नौ क्रियमाणे तनूनपा
त्स्थाने तस्याः स्थाने वासिष्ठा नराशंसस्य महिमानमित्येषैव नराशंसी याज्या भवति॥ तिरुन्नेयास्का वार्ष्यचरो
राप्रीसूक्ते याते आप्रिय इत्युपक्रम्य तस्यामेव पठितत्वात्॥ तत्र वसिष्ठार्षेयं यजमानं प्रकृत्य प्रयोग उच्यते॥ अध्वर्यु
णा समिध्यप्रेषे सुक्ते मैत्रावरुणः॥ होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संगथे वामस्य॥ वर्ष्मन्दिव
इलस्पदे वेत्वाज्यस्य होतर्यज॥ ततो होता॥ ये३ यजामहे जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य शोचा बृहद्यजतं धूममृण्व
न्॥ उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य॥ वौषट्॥ अनुज्ञः सहः सहस्तनुज्ञः स्व॥ ततो ध्वर्युणा प्रेष्ये सु
क्ते मैत्रा॰॥ होता यक्षन्नराशंसं नृशस्तं नॄंप्रणेत्रं॥ गोभिर्वपावां स्याद्वीरैः शक्रावान्रथैः प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्रैः
वेत्वाज्यस्य होतर्यज॥ ततो होता॥ ये३ यजामहे नराशंसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥ ये सुक्रतवः शुचयो
धियंधाः स्वदन्ति देवा उभयानि हव्या॥ वौ॰ अनु॰ प्रेष्ये सुक्ते मै॰ होता यक्षदग्निमीळ ईळितो देवो देवाँ आवक्षद्दूतो
हव्यवाळमूरः॥ उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाज्यस्य होतर्यज॥ हो॰ ये॰ ह ईळेन्यो वो असुरं सुदक्षमन्तर्दू
तं रोदसी सत्यवाचं॥ मनुष्वदग्निं मनुना समिद्धं समध्वराय सदमिन्महेम॥ वौ॰ अनु॰ प्रेष्ये सुक्ते मै॰
॥ होता यक्षद्बर्हिः सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन्यज्ञे वि च प्र च प्रथतां स्वासस्थं देवेभ्यः॥ एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः

दे॰ भा॰ ःसदंतु प्रियमिंद्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू॰ प्रे॰ हे स पर्य्यर्वोमर माणा ॥ अभिस्तुषद्दंजतेन मसा बर्हिरग्नौ ॥ आजु
७ ह्वा नाघ तस्य देवपहद क्षप्पवोह विषा मद्यीयक्षां ध्वौ॰ ॥ नु॰ ४ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतापत्रदुरः कवषाः कव यो कोषधाव
नारुदाताभि जिह्वातो विपृष्ठो वियपता ॥ सुप्रायणा अस्मिन्यज्ञे विश्रयंताम् ताहवोमंत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू
ये॰ हे स्वाध्यो विदुरो देवयतो शिश्रपरथ पुर्देव ना ता ॥ एवो शिशुंनमातरा रिहाणा समग्रुवो न समने धंजां ध्वौ॰ ॥
नु॰ ५ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतापत्रदुषासानक्ता हहतो सुपेशसा न्हं ष्यतिम्यो यो निं हूपवाने ॥ संस्मयमाने इंद्रेण दे
वैरेदं बर्हिः सादतां वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू॰ ये॰ हद्रत्नयो प्रशे दिव्ये मही न उषासा नक्ता सुदुघे वधे नुः ॥ व
र्हिषदा पुरुहूते मघोनी आयज्ञिये सुविताय श्रयेतां ध्वौ॰ ॥ नु॰ ६ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतापत्रदैव्या होतायमंद्राया तार्स्क
वापचेतसा ॥ विश्वमद्यामःकरद्विवासाभिरग्नेमनजोसतवसेमेयज्ञं दिविदे देवेषु यज्ञनं वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू
॰ ये॰ हे विप्रा पत्रेषु मानुषे पूर्वकारू मन्ये वांजा नवेदसा यज्ञध्यै ऊर्ध्वनो अध्वरं हृतं हदेवेषु ता देवेषु वनथा वार्याणि ध्वौ॰ ७ ।
नु॰ ७ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतापत्र तिस्रो देवारपसामपस्तामा अछिद्रमद्य दमपस्तन्वंतां ॥ देवेभ्यो देवीर्देवमपोऽयंत्वाज्यस्य
होतर्यज ॥ हो॰ भू॰ ये॰ ह आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ॥ सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हि राम
रेदं सदंतु ध्वौ॰ ॥ नु॰ ८ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतापत्र त्वष्टारमचिष्टुमपाकं रेतोधां विश्रवसं यशसं पुरुरूपमकामकर्शनं सुपो ७

षः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू॰ पे॰ हे तन्नस्तुरीयमधपोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्वस्य पतो
वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा देवकामः ध्वौ॰ ॥ नु॰ ९ ॥ प्रेष्य सुक्तो मे॰ होतायक्षद्वनस्पतिमुपावस्र
क्षत् धियो जोष्टारं शशमं नरः ॥ स्वदात्स्वधितिर्ऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाड्वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ हो॰ भू॰ ये॰
हे वनस्पतेव सृजोपदेवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ॥ सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ ध्व
वौ॰ ॥ नु॰ १० ॥ एतैर्द्वाभिंप्रयाजैश्चरित्वा पर्ययेन ध्वही नुक्तो ग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रो न्वाह मैत्रावरु
ण एव ॥ तथानुवचनानीति कस्मात् ॥ त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमां ॥ अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परिणीयते ॥ देवो
देवेषु यज्ञियो ३ अग्निर्होता॰ परि त्रिविष्ट्यो ३ अग्नि॰ ते॰ देवो॰ यज्ञियो ३ परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव ॥ आ
देवेषु प्रयो दधो ३ परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् ॥ दधद्रत्नानि दाशुषे ३ परि वाज॰ मात्र ॥ दध॰ शुषे ३
परि॰ क्रमीत् दध॰ दाशुषे॰ ३ ॥ आज नत्रपयेष्व होतर्हव्या देवेभ्य इत्युक्तो मैत्रावरुणो जेदग्निरिति सुपरिषप्रसजयंति प्रमाह ॥
अजैदग्निरसनद्वाजं निदेवेभ्यो हव्या वाट्प्रांजोभिर्हिन्वानो धेनाभिः कल्पमानो यज्ञस्यायुः प्रतिरन्नुप प्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः ॥
अग्निस्विष्टकृतः गृहीतापठत्येन मैत्रावरुणात् प्रैषं पठितो सदंडमंतर्वेदि निधायाप्रत्याक्रांतो कानु वचनेवो लात् ॥
अंतर्वेदिदंडं निदध्यादित्याश्वलायनवचनात् ॥ दैव्याः शमितार उत च मनुष्या आरभध्वमुप नयत मेध्या दुर आशासाना मेध

दे॰भो॰
८

पतिभ्यांमेधंप्रास्माअग्निंभरतस्तृणीतबर्हिरन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्यः।उदीचीनांअस्यपदोनि
धत्तात्सूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरं।एकधास्यत्वचमाछ्यतात्पुरानाभ्या
अपिशसोवपामुत्खिदतादंतरेवोष्माणंवारयध्वात्।श्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणी
कश्यपेवांसाछिद्रेश्रोणीकवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंता।षड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयतात्।गात्रंगात्रमस्या
नूनंकृणुतात्।ऊवध्यगोहंपार्थिवंखनतात्।अस्नारक्षःसंसृजतात्।वनिष्ठुमस्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानेद्
वस्तोकेतनयेरविताखच्छमितारः।अध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगोअध्रिगोशमी॰मध्रिगो३
अध्रिगो॰मध्रिगो३इतिमुंडेनप्लुतेनप्रयावेनावसायानुक्षसन्नेवद्वयांमुजयति।उभावपापश्चइति।अत्राध्रिगो
नवप्लुतो।अध्रिगाववानान्तिप्रोक्तत्रेःचरिदक्षास्यपरावायेतिश्रुतत्वात्।शमितारइत्यध्रिगोनचमन्त्रासइतिसत्रावदे
याःशमितारइमतआरभध्व+पितारवच्छमितारइत्यंतंतवैवोच्छासाःकर्त्तव्याः॥तेचलोकेनप्रदर्श्यंते।॥अत्राव
नानिवदामिमेधंपत्याःशरीरंविरमेहयद्वात्॥विरम्यवंतान्नृणुताबहोतारमेसंसृजनान्तिमितारः॥शमिमार्यमारा
पंमुंनपश्येत्।पश्चिमार्द्धेमाश्यतितंदाहवपदात्यावेकृशांधापश्चितंकुर्यात्।कवंवाविस्मुदेवताकाअतोदेवाअ राम
वंतुनइतिप्रायम्याज्ञपेत्।इदंविष्णुरितिवा।तथाचाश्वलायनः॥अमयद्यनुसप्तावनादाययातोदेवाअवंतुनइति ८

जपेदपिवासांवैत्सवामिति।पशुपिहोताचकुर्यादनादिष्टमितिपरिभाषितत्वान्नपशुंसंज्ञप्यमानमीक्षेतेतेवाववा
नेनहोतुरेचेक्षणानिषेधःप्राप्तो।तिनथापिसर्वेषामीक्षणानिषेधोवृणीनवः॥नेदस्यसंज्ञप्यमानस्याध्वेक्षाअसामे
तिश्रुतपशपश्चतोबहुवचनश्रवणात्॥ततःस्तोकेभ्योनुब्रूहीत्युक्तोमैत्रावरुणो।जातवेदिनिहितंस्वदंइमंवषट्कृतः
जुवक्रस्वतिष्ठन्जुषस्वसप्रथस्तममित्येकाम्नचंद्रमनोयज्ञमितिवयंवर्द्धस्वत्तमन्वाहत्रिःप्रथमोमांत्रिरुत्तमा
मामिति।जुषस्वसप्रथस्तमंवचोदेवप्सरस्तमं।हव्याजुह्वानआसनो३जुषस्व॰स्तमं।हव्यानो३जुष॰मं।हू
सनो३इमंनोयज्ञममृतेषुधेहीमाहव्याजातवेदोजुषस्व।स्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्यहोतःप्राशानप्रथमो
निषद्य३घृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसः।स्वधर्मन्देववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यो३तुभ्यंस्तोकाघृत
श्चुतो।अग्नेविप्रायसंत्य।ऋषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवो३तुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेद
सोघृतस्य।कविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरो३ओजिष्ठंतेमध्यतोमेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहेश्चोतंतितेव
सोस्तोकाअधित्वचिप्रतितान्देवशोविहो३ओजिष्ठं॰महे।श्चोतंतिविहो३तुजिष्ठं॰महे।श्चोतं॰विहो३स्वत्ततोहोतुःमुगादा
पंत।अग्निर्होताविश्वेभ्यःहवता।पोपि॰मवथाः।उपांशु।घृतवतायपार्श्वियानृ।ततोक्षुपुणास्वाहाकृतिःस्वःप्रैष्यसु
क्तोमैत्रावरुणाय्यकादशापराजपेपमाह।॥होतायक्षदग्निंस्वाहाज्यस्यस्वाहामेदसःस्वाहास्तोकानांस्वाहास्वाहाकृ

दे॰ भा॰ ९

तीनां स्वाहा हव्यसूक्तानां । स्वाहो देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यंतु होतर्यज । आश्वलायनानां हविष ऊ
त्स्यंदनं भवति । अस्माकं तु स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यंत्विति हैक आहुस्तंतथानुर्या । दिति निषि
ध्यं तस्मात् स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यंत्विन्यव्ययादिति सूत्रे हविषः स्येन स्यंदं भवत्येव । ततो हो
तर्यजेति प्रैषः ताडीहच्छामेका ईदृशीव याज्या आमावास्याद्यन्यादिकां पठेत । भूर्भुवः । ये३ यजामहे समिधा
नो अग्नि वीडिडेराति देवैः सुरथं तुरेभिः । बर्हिर्न आसाम दिविजिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयंतां ४ वौ३ अनुजः ॥ २२ ।
अत उत्तरमावपाहोमांतं होतुर्मैत्रावरुणायोर्वाग्यमनं ॥ न स्वाहाकृतीस्त्र वपायां तरेण वाचं विसृजेतेति सूत्रे । पू
र्वपि विसृजेते सेकवचनेन होतुरेव वाग्यमः प्राप्नोति । तथाप्येकवचनमत्राविवक्षितं । स्वाहाकृतिप्रैषसंबंधात्तदुभे
नोभयोरपि वाग्यमनं । नाज्यभागौ यजति । तौ न पशौ न सोमे कुरुते इति सूत्रे ॥ अत्राज्यभागौ न कुर्वंतीति का
त्यायनवचनाय दिकात्यायनानां चात्रावसरे आज्यभागौ कुर्वंति तदाक्षेप्येष्टि बोध्यं २ न तु तान्यावाज्यभागौ भवतः ॥ पशोः सा
नाय्यविकारित्वात् आमावास्य हविष्या दर्शसंबंधिनोऽप्यवंते तावेव भवतः ॥ एतद्देवाभिप्रेत्योक्तं अध्यवंतावेति
कल्पसूत्रे । तत्राग्नयेऽनुब्रू४हीत्युक्ते प्रैषेते नैव ः पुरोनुवाक्यामन्वाह मैत्रावरुण एव प्रेषा मैत्रावरुणस्य सुपरूपस्य प्रैषं च
पुरोनुवाक्या इति सूत्रणात् । तेनात्रत्यापि पत्रयत्र संप्रैषप्रदानं तत्र मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्यापाठे धिकारः ॥ पत्नेनुप्रैषं राम ९

यं प्रयानं तत्र होतुस्त्वेन मैत्रावरुणस्य । आज्यिः प्रत्तेन मत्समनाम्नुमानस्त्वं स्वांक विर्विवेशावाहयोम्ह । ततो यं ये प्रेष्ये सुक्ते मैत्रा
होता पश्चादग्निमाज्यस्य जुषाणो हविर्होतर्यज । ततो होताग्निमिति देवतादेशपदमुहन्यजुषाणा इत्यादिकां याज्यां पठे
त् ॥ इत उत्तरमपि पत्रयत्र संप्रैषप्रदानं तत्र तत्र याज्यायां देवतादेशपदमुहन्नेव याज्यां पठेत् ॥ उपरिष्टाद्वेयजाम
हे देवतादेशं संपुरोनुवाक्या इति प्रासे संप्रैषे तु नवियत इत्यानिषरिभाषितत्वात् । होता । भूः । ये३ हे जुषाणो अग्निराज्य
स्य हविषो वेतु ४ वौ३ ॥ अनु तत्र सोमायानुब्रू४हीत्युक्ते मैत्रा॰ । सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचो विदः ॥ सुमृडीको
न आविश ॥ तत्र सोमाय प्रेष्येत्युक्ते मै॰ । होता यक्षत्सोममाज्यस्य जुषतां हविर्होतर्यज । ततो होता । भूः । ये हे जुषा
णः सोम आज्यस्य हविषो वेतु ४ वौ३ ॥ तदनंतरं ऽग्निषोमाभ्यां छागस्य वपायै मेदसोऽनुब्रू४हीत्युक्ते मैत्रावरुणो वपायाः
पुरोनुवाक्यामनुब्र्या वामिंद्राग्नी इत्याह । होता च मृश्विन्निति वपाया याज्यां पठेत । पश्चात्तदाश्यात्मा मेऽग्नये प्रभृति
ष्वक उभावामाहेत्राहणानायो थिष्टमृविंन्नु गीर्भिर्विप्रः प्रचर्षणि मरत्से इयायसे सुपंकन्यानित्वासिस्वः ॥ द्वौ
पुरोनुवाक्या वपायाः पुरोलाशस्य पशोश्चेत्युत्तरया याज्या इत्युक्तत्वात् मैत्रावरुणः पुरोडाशपक्षेनाम उभावामि
हहणाना यो थिष्टमिति पुरोनुवाक्या मैत्रावरुणः पठेत् । तथैवानंतरं मेराम्मु विन्नु गीर्भिर्विप्रः प्रचर्षणिमित्येते
होता याज्याः पठेत् ॥ उभावामिंद्राग्नी आहुवध्या उभा राधः सह मादयध्यै । उभा दाताराविषां रयीणामुभा वाजस्य

दे०भो०
२०

सानयेहुवेवो ३ श्वा। ततोध्वर्युरीडाग्निभ्यांपुरोडाशस्यानुवयांमेदं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रा० होता यक्षदिंद्राग्नी छागस्य वपाया मेदसो
जुषेतां हविर्होतर्यज। होता। ये३ यजामहे। अग्निमुस्विनु स्तामं तव ज्ञानमेधे डाग्नी हत्वहणा जुषेथां। उभा हि वां सुहवा जोह
वामि ता वाजं सद्य उशते धेष्ठा ४ वौ४। नु। ततो होता मैत्रावरुणश्च यथा प्रपन्नं प्रयागतं निष्क्रामतः। पूर्वो मैत्राव
रुणः पश्चाद्धोता। एवं चात्वालोत्करावंतरेण निष्क्रम्य चात्वालसंनिके। वेदेगत्वा मार्जनं इदमापइति स्वेन
सहरुविर्निरिसिंतेन कृत्वा चाप मादेविपमा तद्धाचप्युस्यज्ये ततो मैत्रावरुणस्त्क दंडं निधाय मार्ज्जनं कुर्यात॥
तथा चाश्वलायनाचार्यायां समश्च ह्लकाशी चात्वाले मार्ज्जयंते निधाय दंडं मैत्रावरुण इति। अत्राप स्पृश्यास ज्येतेड
जिस्पृत्वे हि विंवदनश्रवणाहु ह्मयजमानयोन्न मार्ज्जनं भिति केचित्। अत्रैसुश्रुत पत्न अञ्जो चात्वाले मार्ज्जयं
तइति बहुवचनश्रवणाद्याजुर्वेदिके नेदमापइति मंत्रेणास पत्नीकैः सर्वैः ऋत्विग्भिर्यजमानेन च मार्ज्जनं कर्त्त
व्यमिति वदंति। होतृमैत्रावरुणयोः स्पृश्यास्वा विहितत्वेन इदमाप इति वचेन। अत्र हृचेवत्तमा नैस्त्विभिराप
पंत्रैः पृथक् पृथक् मार्ज्जनं कर्त्तव्यं। मंत्रभेदेन कर्मभेदस्य न्याय्यत्वात्। तथा च स्मृतं। मंत्र पृथक्त्वात् कर्म पृथक्त्वमि
ति। याजुर्वेदिको मंत्रस्तु जिस्यते। इदमापः प्रवहतावद्यं च मलं च यत्। यच्चाभिदुद्रोहानृतं यच्च शेपे अभीरुणं। राम
आपो मातस्मादेनसः पवमानश्च मुंचतु॥ अत्र मार्ज्जनक्रमः। ब्रह्म होतृ यजमान मैत्रावरुणाग्नीत् प्रस्तोत्राय। २०

जमानपत्न्य इति चात्वाले मार्ज्जयंते सपत्नीकाः इदमापः प्रवहतेति काम्यापत्नव वनास तस्माच्छ्रपि मंत्रेणाया
जनं। अनंतरं होतृमैत्रावरुणा वितिप सुपुरोडाशार्थमामंत्रितो होतुमैत्रावरुणौ चात्वालोत्करावंतरेणाग्रू
र्ववत्स्वा विशस्यथा स्थानमुपविशतः। अध्वर्युतो यत्प्रेषा वाज्यभाजन भागो धावे घ्नीत ततोध्वर्युरिंद्राग्निभ्यां पुरो
डाशस्यानुब्रूहीत्युक्ते पूर्ववन्मार्ज्जनकाले स्थापितं दंडं पूर्ववद्दक्षिण्यं मैत्रावरुण आहरणिति पशुपुरो
डाशस्य पुरोनुवाक्यामाह। आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिंद्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक्। युवं राधोभिरकवेभिरिं
द्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः ३ भ्य्। ततः इंद्राग्निभ्यांपुरोडाशं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रा होता यक्षदिंद्राग्नी पुरोडाशस्य जुषतां
हविर्होतर्यज। होता। ये३ यजामहे। गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान ईट्टे रयिं यशसं पूर्वभाजं। इंद्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्रनो नव्ये
भिस्तिरतं देष्णैः ४ वौ४षट्। नु। ज्जः। ततो निर्गणस्विष्टकृद्भागः॥ अग्नये नु ब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणः पुरोडाशस्विष्ट
कृतः पुरोनुवाक्यामिळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः ३ श्वत्तमं हवमानाय साध। स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुम
तिर्भूत्वस्मे ३। ततोध्वर्युणाग्नये प्रेष्येत्युक्ते मैत्राः पुरोडाशस्विष्टकृतः प्रेष्यः याह। होता यक्षदग्निं पुरोडाशस्य जु
षतां हविर्होतर्यज। होता। ये३ यजामहे। अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंतो नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः। त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं
देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिं वौ४षट्। अज्जाः। नु। हदंततः पुरोडाशलोपहूतं पर्वीडा बाहि मध्यगाने वडहेति च न।

दे०ओ०
११

मन्त्रमुच्चरणं वदन्तं पूजमानं प्रैषमाः पाश्येति कस्य वचनाद्धोतेति नत्वकरणीय विनानां यजमानो ब्रह्मा होताध्वर्युराग्नी
ध्रश्च त एतेषां पंचानामेव संबंधो न मैत्रावरुणप्रतिप्रस्थात्रोः मैत्रावरुणश्च होत्वधर्मे विकारादिति कात्यायनस्तु
मैत्रावरुणस्य भक्षं के चिदिच्छंति। ततो माडे नं पृच्छति वृत्त न तो द् क्षिणा। सा च पशुर्दक्षिणा धेनुर्वरो वेति का
त्यायनवचनात्र्याणा मन्त्रता मा भवति॥ पशुः पशिष्टः॥ धेनुः पयस्विनी गौः॥ वरः श्रेष्ठेन साधानमिति चितेषु या
पश्रोवं रस्य वाक्यति गृहेषु प्रजापतये त्वेति प्रवृत्तिवन्मन्त्रः॥ धेनुं प्रतिगृह्णे रुद्राय त्वेति। दक्षिणा दानं तु पशुपुरोडा
शेमार्जनात एव भवति। न तु पशु लायां जेनानो न थाव क्षति॥ पुरोडाशायं मे वोपहूताया दक्षिणा मे प्रेदिति॥
॥ अथ पशुप्रचारः॥ ॥ तत्र मनोतायै हविषो वदायमानस्यानुब्रूह्युक्तो मैत्रावरुणात्वं ह्यग्ने प्रथमो मनो
तेति त्रयोदशर्चं मनोता सूक्तमन्वाह त्रिः प्रथमां चिन्तमां॥ त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता
त्वंसीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै ३ त्वं ह्यग्ने होता। त्वंसा सहध्या ३ त्वं ह्यग्ने होता। त्वंसी
सहध्यै ३ अधा होता न्यसीदो यजीयानिलस्पद इषयन्नीड्यः सन्। तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अ
नुग्मन्॥ ३ वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनुग्मन्॥ रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दीदिवा राम
सं ३ पदं देवस्य नमसा व्यन्तः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तं। नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्त संदृष्टौ ३ ११

त्वां वर्धेति क्षितयः पृथिव्यां सेति पुत्रीरमाततं इंद्राग्निप्रियं छागस्य हविः प्रैषमुक्तो मैत्रा पशोः प्रैषमाह। होता यक्षदिंद्रा
ग्नी छागस्य हविष आत्तामद्य मध्यतो मेद उद्भृतं पुरा द्वेषोभ्यः पुरा पौरुषेय्या गृभः। घस्तां नूनं यासे अंजानां यवसप्रथ
मानां सुमत्क्षराणां शतरुद्रियाणामग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानां पार्श्वतः श्रोणितः शितामतः उत्सादतोंगादंगाद
वत्तानां करत एवेंद्राग्नी जुषेतां हविर्होतर्यज। होता प्रवर्षणि अप्पइति पशोर्याज्यामाह॥ जुषेथे हे प्रवर्षणि अप्पः एतना
हे वेषु प्रथिव्या शिचित्राथे दिवश्च अचयाज्या हुर्देवि राम अवसा हो मान। वसा शवहेनय गुश्च पणाथें निहिस मु
स्वाभांड स्खजलमुच्यते। तस्मिन्व हुते ऊन्नरमर्हद्धं पटेत॥ उसिंधुभ्यः प्रजिरि स्तोमः क्षितापेंद्राग्नी विश्वा भुवनासना
धवौ धषद्वानुजः। ततो वनस्पतये। अनुब्रूहीत्युक्तो मैत्रा देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थं प्र
दक्षिणीं रशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभीरजिष्ठैः वनस्पतये प्रेष्य इत्युक्तो मैत्रावरुणः होता यक्षद्वनस्पति
मभि हि पिष्टतमया रभिष्ठया रशनयाधित। यत्राग्नेश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि यत्र देवाना
माज्यपानां प्रिया धामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्रक्षद्रभीयांसमिव कृत्वी करदे
वं देवो वनस्पतिर्जुषतां हविर्होतर्यज। अत्र प्रैषे आ स्वाध्यायनाम् माडुपभागयोर्निगमनमस्ति यत्राग्नेश्छागस्य हविष
इत्यादि। अत्र स्वाध्यायनम् भगयो निगमनं प्रैषेषु न भवति देवयोर्यो समस्ति का पि गमाप्तौ तु निगच्छन्तं उत सा न प्रैषे

दे॰भा॰ २२ घितिनिषिद्दतान्त्।होता।म्ये०हेवनस्पतेरशनयानिहृयपिष्टतमयावयुनातिविहान्वहादेवत्रादिधिषोह
वींषिप्रचेदातारममृतेषुवोचा।४वौ४षट्।नुं०उ०।ततो।मयेस्विष्टकृतेनुब्रू४हो।सुक्तोमैत्रावरुणः।प्रमुखिस्विष्टकृतः
पुरोनुवाक्यामाह।पिप्रीहिदेवाँउशतोयविष्ठविद्वानृतूँरृतुपतेयजेह।येदैव्याऋत्विजस्तेभिरग्नेत्वंहोतृणामस्यायजि
ष्ठो।मृ३ततोमयेस्विष्टकृतेप्रेष्यमुक्तोमैत्रा०।होतायक्षदग्निंस्विष्टकृतमयालग्निरिन्द्रस्यच्छागस्यहविषःप्रियाधामा
न्ययाडृनस्पतेः।प्रियापाथांस्ययाडेवानामाज्यपानांप्रियाधामानियक्षदग्नेर्होतुःप्रियाधामानियक्षत्स्वंमहिमा
नमायजतामेज्याइषःकृणोतुसोअध्वराजातवेदाजुषतांहविर्होतर्यजहोता।मू३पेहि।मेपदघाविप्राअध्वरस्यहि
तःपावकशोचेवेष्ट्वंहियज्वा।ऋतायजासिमहिनाविपद्भूर्हव्यावहयविष्ठयातेअद्या४वौ४षट्।नुं०उ०।अग्नि
दाया ऽयेतिवचनादग्निंस्विष्टकृतमित्यादिकःप्राकृतोनिगदो।ननभवति।उदकोपस्पर्शनं।।ततःपश्चिलोपद्धा
नेहोतुःअध्वर्युविकाराप्रवृतिप्रस्थातामन्त्रेषुमैत्रावरुणास्यहोत्रध्वर्युविकारादितिकात्यायनवचनादत्र
मैत्रावरुणप्रतिप्रस्थात्रोरपीलामन्त्रणांकेचिद्धइंदितिं।प्राशनमात्रेनेवहूतिवत्।। ।।ततएकादशानुया
जाः।। ।।तत्रदेवेभ्यःप्रेष्यप्रेषस्यपुरस्तात्प्रेषितोनुयैपंदेवंबर्हिरित्यादिकानेकादशानुयाजप्रेषानन्वाहमैत्रा राम
वरुणः।होतावदेवंबर्हिरिकाःवानुमोस्मीक्तापाऽसः।पंक्तातत्रास्मन्नवयवयोप्येधेदेवोवनस्पतिर्देवंनर्होर्वीर २२

तीनामितिहेयाऽयेअग्नेतत्त्रपर्वेलाननवचानुर्मोस्योक्ता।एषएकादशानुयाजयाज्या।अत्रानुवैषंहोतापूर्वेतृ।मैत्रादेवंबर्हिःसु
देवंदेवैःस्यासुवीरंवीरैर्वस्तीर्णमसेस्तृतःप्रसत्तायतात्स्याआपावर्हिःपात्तामदेवंवसुवनेवसुधेयस्यवेतुयज।होता।मू३दे
वंबर्हिर्वसुवनेवसुधेयस्यवेतु।४वौ४षट्।नुं०उ०।।१।।ततःपुनःप्रेषितोमैत्रा०।देवीर्द्वारःसंघातेवीड्वीर्यामञ्छ्रि
थाअध्वरादेवहूतौवत्सईमेनातरुणाअमिमीयात्कुमारोवानवजातोमैनाअर्वारेणुककाटःपृणग्वसुवनेवसुधेय
स्यव्यंतुयजाहोता।।देवीर्द्वारोवसुवनेवसुधेयस्यव्यंतु।४वौ४।नुं०।२।प्रेष्यमुक्तोमैत्रा०।देवीउषासानक्ताद्य
स्मिन्यज्ञेप्रयत्यह्वेतामपिनूनंदेवीर्विशःप्रायासिष्टांसुप्रीतेसुधितेवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयजतःहोम०
देवीउषासानक्तावसुवनेवसुधेयस्यवीतां।४वौ४षट्।।३।नुं०।प्रेष्यमुक्तोमै०।देवीजोष्ट्रीवसुधितीयययो
रन्याघाद्वेषांसियूयवदान्यावक्षद्वसुवार्याणियजमानायवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयज।हो०मू०।देवीजोष्ट्रीवसुधे
वनेवसुधेयस्यवीतां।४वौ४।नुं।४।प्रेष्यमुक्तोमैः।देवीऊर्जाहुतीइषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिंसपीतिमन्यानवेनपूर्वं
दयमाने।नास्यापपुराणेनवयोनामूर्जमन्याऽशधानांवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयजा।हो०मू०।देवीऊर्जाहुतीवसुव
नेवसुधेयस्यवीतां।४वौ४।नुं।५।प्रेष्यमुक्तोमैत्रा०।देवादैव्याहोताराप्रोताराववेष्टारोहताघशंसावामेरहसवसु
वनेवसुधेयस्यवीतांयज।हो०मू०।देवादैव्याहोताराविवसवनेवसुधेयस्यवानां।४वौ४।नुं।।६।।प्रेष्यमुक्तोमै०।देवीस्ति

दे॰ भा॰
२३

ऋश्विनौ देवी रिजा सरस्वती भारता घामा यज्ञा दिवैरस्त न्न सुरस्वती मेरूर्रेयं तमा वा रिहै देवं तपा वस्वन सासस्मामा दंम
देमवसुवने वसुधेयस्य व्यंतु यज॥ हो॰ भू॰ देवा नि स्त्र स्रिसो देवावंसुवने वसुधेयस्य व्यंतु ५ वौ ५ षट्॥ नु॰ ३॥ देवं धृमु
ह्नो मेत्रा॰ देवो नराशंस स्त्रि शीर्षा षडक्षः शतमिंद्रेनं शिति पृष्ठा आदधति पट्ठस्वं मी प्रवहे॥ ते मित्रावरुणो दस्मुहे
त्रमहं तोहस्पति स्तोत्रमश्विना धर्यं वंवसुवने वसुधेयस्य वेनु यज॥ हो॰ भू॰॥ देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु ५
वौ ५॥ नु॥ ४॥ देवं वनस्पतिं प॰ देवो वनस्पति र्निर्वपं वा वाएनति स्मिं रूपा मध्ये गास्ठन्कु सोत रिसं मधूना घ्राः स्वद
वीमपरे गा इहहींवं सुवने वसुधेयस्य वेनु पज॥ हो॥ भू॰॥ देवो वनस्पति र्वसुवने वसुधेयस्य वेतु ५ वौ ५ षट्॥ नु॰ ५॥ दे
वं सुनो मे॰ देवं वर्हिर्वारितीनां तिं धेन्म सिप्र खुनी नाम प्रखुतं नि काम धारा पुरुस्पा हंप पाश्विदना वर्हि षा
वहीष्व भिष्यामवसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥ हो॥ भू॰॥ देवं वर्हि र्वारितीनां वसुवने वसुधेयस्य वेतु ५ वौ ५॥ नु॰ ६॥
देवं स्वुक्तो मे॰ देवो अग्निः स्विष्टकृत् सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मा यजी होता होतु॥ नु॰ हो॰ सुरायजीया न मया देवान यानयात्र
पि वर्पिनेहोने अमन्सत ततो सम नुषो होत्रा देवं गमो दिवि देवेषु यज्ञमेमं सिम्रकृत्वा मेहोता नूहे सुवने वसु
धेयस्य तमो वाके पी॥ ६॥ हियज॥ होता॥ भू॰॥ देवो अग्निः स्विष्टकृत् सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मा यजी होता होतुर्हो राम
तुरायजीयान ग्रे यान्देवान् यारा अपिप्रे ये ते होत्रे अमन्सत तांससनुषी होत्रा देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमेर येमं स्विष्ट २३

कृच्चाग्ने होता भूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि ५ वौ ५ षट्॥ नु॰॥ ॥उदकोपस्पर्शनं॥ ॥इमेकादशानुयाजाः॥ ॥अ
र्भ भुवः इति पुरस्ताज्जपो यपयज्ञामहे वौषट् ओजः सहः सहम्भुजः स्वरित्यु परिष्टाद्विति वनुरूपं सर्वासु यूज्यास्विति याज्यास्वे
ना नुयाजेषु ये यजामहे इति प्रासावनुयाजेषु ये यजामहे नास्ति निकल्प नि वेधात्सर्वेष्व प्यनुयाजेषु ये यजामहे प्रश्री
नमवती तिवेदितव्यं॥ ततो ध्रुवं॥ सास्तुं जावदे वमसुक्तो मे॰ अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पचन्पक्तीः पचन्पु
रोलाशं बध्नन्निंद्राग्निभ्यां छागं॥ सूपस्थाः अद्य देवो वनस्पतिरभवदिंद्राग्निभ्यां छागेन॥ अघस्तान्मेदस्तः प्रतिप
चतागृभीषामवीवृधेतां पुरोलाशेन॥ त्वामद्य ऋषआर्षेय ऋषीणां न पादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आसंगतेभ्यः
एषमेदेवेषु वसुवार्यायक्ष्यत इति ता या देवा देव दानान्मनुस्तान्समा अवशास्ताच गुरस्वेषित आहोतरसि भद्र
वाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥ इति प्रैषं पठित्वा स्वकार्य दंडमाहवनीये नु प्रहरेत्॥ सम्मा
र्ष्य पूर्ववन्मोदंडमनु प्रहरेदिति कात्यायनसूत्रात्॥ ततो होता इदं द्यावापृथिवी सादिज पोरा विदी सं तं पठित्वा॥
अग्निरिदं हविरजुषत अवीवृधत महोज्यायोऽकृत॥ इंद्राग्नी हविरजुषेतामवीवृधेतां महोज्यायोक्रातां॥ वनस्पतिरिदं हविरजु
षत अवीवृधत महोज्यायोऽकृत॥ देवा आज्यपा आज्यमजुषंत विश्वे पुत्रा कां जषहरू जमिश्वनाज ततस्त्वा कं येस हरा मन्द इति होत्रा
पठित्वे मे त्रावरुणीपयाप्रपन्नं वाता त्वाज्ञोकारावंतरेणा निष्क्रम्य वाग्यमा विनिपाः स्मानुष्टयते॥ ततो होता गाहप

दे० भो०
२५

स्रेपत्नीसंयाजानिलाभद्रमार्जनांतान्यकृत्वा शिवत्रकरोति । अथ पर्णग्रामं ब्राह्मणाभावोऽस्ति । इति पायरूमाभावात् । तेन
शंपोर्वाकोऽपि न भवति । अद्य ब्राह्मणाभावेऽपि शंयोर्वाको भवतीति पाक्षिकाः । ततो वेदविमोकाद्याहवनीयोपस्थानेपस्पर्श
नांतं प्रकृतिवत् । ततो हृदयशूलसंज्ञकस्य काष्ठविशेषस्योपस्थानं । तत्राश्वलायनयोर्हृदयशूलमादायपादितउद्ग्रा
प्युदकं गच्छंति तत्रात्मोत्सृज्य संगत्यालायनुदयाचंति । विष्णुरपेणाल्पंयथोक्तमुपगूहंतीति कात्यायनवचनात् । उप
धर्षुः पूर्वेणाशूपं हृदयशूलं भूमौ प्रवेशयति तदानींचैवस्थित्वा हृदयशूलमुपस्थेयं । उभयपक्षेऽपि मापोमौष
धीर्हिंसीः धाम्नो धाम्नो राजंस्ततो वरुण नो मुंच यदापो अघ्न्या इति वरुणेति शपाम
हे ततो वरुण नो मुंच । इत्यनेन मंत्रेण हृदयशूलमुपस्थाय । तं सुमित्रिया न आप ओषधयः संत्वित्यनेन मंत्रेणा
प उपस्पृश्य । दुर्मित्रियास्तस्मै संतु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यनेन मंत्रेण दक्षिणस्यां दिश्यपस्त्वः क्षिपंति
प्रमुकर्तारः ॥ ॥ इति अधिकारप्रभुः समाप्तः ॥ ॥ एवं सोमारंभात् सर्वस्मिन्नध्वरे शिष्टपुराणोहे वाएं प्रथममधिकारप्र
भुतिवेदस्यमुक्तपक्षेयकादशरात्रमभवारनक्षत्रयद्वत्स्नादिगुणान्विताया दीक्षारंभः । पर्वणि समसहः । इत्ये
कादेशापूर्ते । अथ वा पूर्वेणादीक्षा । पंचम्यामसुत्यमहः । तायं मीमांसकानाम भोक्तृतरः पक्षः ॥ ॥ मुहूर्त्तदीपिका
पुराणोक्तेवसमापनवेनिवचनात् सहमासिरपि पुराणेवतत्रैव पुण्याहोकर्तव्या । पयस्विभु हृदयदीक्षेति कल्पव

वचनात् दीक्षाचरति मुक्तपक्षे पंचमीसहसौ मोवापसुतइति कात्यायनवचनाच्च मुक्तपक्ष एव दीक्षारंभः प्राप्नोतित
थापि कृष्णपक्षमुत्ता सोमनयज्ञेन सोमाः वास्यायां यो स्मे मास्यां वा यजेनेति स्र । ततः कृष्णपक्षेऽपि दीक्षारंभ इति रामवा
जपेयिनः । मानवेऽपि । अमावास्यायां दीक्षेत पथा वा पर्वणि सुत्यास्यादिति । तत्र यजमान एकादशं गृह्य पूर्वाह्णे विना
यकश्राद्धं मातृपूजा माभ्युदयिकं च विधाय पयोऽश्नाति जो वृणीते । तत्रामंत्रकपुण्याहं वरणाद्यग्नि वेदं । तत्र आवा
यादानुपास्यान्नभक्तिः प्रवृत्तं मिवाघृतैरनुज्ञातः स्वस्वपदार्थे निपुणामतीन्ब्रह्मादीनृषोडशर्त्विजो अप्येयात्
ऋत्विग्य तन्महन्त्रानेस्माने कर्मोनुष्ठातवत्ततो ब्राह्मणानां पुत्रान् पूतः तत्र राजन्यान् अनुवचनात् । अनुवचनसमर्थ
नज्ञात्सुत्वानुपवृषश्चप्रमुदमूनसौयज्ञपानादक्षिणाभागेनः स्थितपायत्मा सहितोमंत्रोच्चारणमात्रेणा दैवव
रणनवृणीते । तद्यथा । वेदैः मामेदेवो ब्रह्मा ॥ इत्यमु यामुष्यायणमनुष्यः इति ब्रह्मणा ॥ एवं कृता ब्रह्मा जपति
भगो मेवा मे वो भद्रं मे वो चोदयति । मे वाचः श्रिये यशसे वोवाय श्रीमे वोवामपि भगो मापिम । इदं मपि भूतिमौ । पिश्री मे
पिपशाइति । एवं जपित्वा ततः पृच्छति । यदि पृष्टं मज्ञातं भवति । यो यः पृच्छः कर्तव्यः सोऽहोमा नुदेश्य प न्यस्ता द्विजानी
तदक्षिणा ता मस्सत मो भवसुतनेति । यदि तेषामस्मतमोन भवति तदा पृष्ट्वा प्रमाणाति । अत्र गाकारी तीत्यर्थः । इत
रथा वैपरा । सपत्या च वेद । निराकरोति । एवं सर्वेऽपि ऋत्विजः संमोजयादि पतिभ्र वरणं तेनिराकरणं तं वानुत्येयुः ॥ तत्र

दे॰भा॰ १५ ब्रह्माणं वृणीते। आदित्यो मे दैवो ब्रह्मा इत्युपांशु त्वं मानुष इह वृणे। ततो होतारं। अग्निर्मे दैवो होता इत्युपांशु त्वं
मानुष इह वृणे। ततोऽध्वर्युं। वायुर्मे दैवोऽध्वर्युः इत्युपांशु त्वं मानुष इह वृणे। सर्वेषां वरणपक्षे पंचमं सदस्यं। प्रजापति
र्मे दैवः सदस्यः इत्युपांशु त्वं मानुष इह वृणे। ततो होत्राशंसिनां पृथग्वरणं। ऋतवो मे दैव्या होत्राशंसिनः इत्युपांशु
। यूयं मानुषा इह वृणे। महर्त्विग्भ्यातिरिक्ता ब्राह्मणाः षट्कस्य पाहादशर्त्विजो वारं सित इत्युक्तं तदिति मानवे। ततश्च म
साधुं पूज्य शं सरथ्याकान्वृणीते। रथ्या मे चमसाध्वर्यवः इति। अत्र पक्षे पिकल्पः स एवं च तुरः सर्वांश्च तिपद्
हयमुनं तथापि सर्वेषां वरणकर्त्तृत्वमिति युक्ततरं प्रतिभाति। वरणाह्वान सर्थं न सर्थं चानश्ववेनरहते तास
स्पानतिर्थं जिर्वां भवतीति। ततो पनमागो ब्रह्मा होता त्र्यध्वर्युं ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतृ मैत्रावरुण प्रतिप्रस्थातृ नेष्ट्र पो
तृ प्रतिहर्तृ अच्छावाक उन्नेतृ अग्नीत् सुब्रह्मण्य ग्रावस्तुत् होतृ नेतॄणां सदस्यानां मानुषवरणं कुर्यादिति। तत्रैवमाचारः। स
मं हृत्वेत्वहृग्रहीता सा साक्षातेन दक्षिणहस्ताग्रेण दक्षिणां कृ। त्विज्ञान्वा चलम्भवरणं कुर्यात्। अमुकगोत्रा
मुकशर्मन्तं ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोमसंस्थेन रथंतरपृष्ठेन गवां हूनदशशतदक्षिणेन वासो यद्दक्षिणेन वा ह
पक्षेतेन मे त्वं ब्रह्मा भवेति ब्रह्माणं वृणीते। भवामीति ब्रह्मणः प्रतिवचनं। तत उद्गाता भव। होता भव। अध्वर्युर्भव। ब्रा राम
ह्मणाच्छंसी भव। प्रस्तोता भव। मैत्रावरुणो भव। प्रतिप्रस्थाता भव॥ पोता भव। प्रतिहर्त्ता भव। अच्छावाको भव। नेष्टान १५

वाग्नीध्रो भव। सुब्रह्मण्यो भव। सुब्रह्मण्या भवेति वा। ग्रावस्तुद्भव। उन्नेता भव। सदस्यो भवेति। एवमेतान्सदस्यान्षोडश
र्त्विजो वृत्वा तान्मधुपर्केणार्चयेत्। तत्र पूजमानश्च साधु भवंतं अध्यासतामर्चयिष्यामो भवंत इति सर्वान्प्रति ब्रूयात्। अ
र्चयेति प्रतिवचनं तेषां सर्वेषां। ततः स्वस्वशाखोक्तो मधुपर्कः सर्वेषां। तत्र ऋग्वेदिनां ब्रह्महोतृप्रमुखानां मधुपर्को लिख्य
ते। तत्र पूजमानेन कूर्चं गृहीत्वा कूर्चः कूर्चं प्रतिगृह्यतामिति विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यतामिति वा त्रिरुक्ते। प्रतिगृह्णा
मीति प्रतिगृह्य रूपयात्। अहं वर्ष्मा सदृशानां विद्युतामिव सूर्यः॥ इदं तमभितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीति मंत्रेण
कूर्चं विष्टरमुत्तराग्रं दत्त्वा स्थंडिले निधाय तदुपरि खः प्रामुखो वाध्यासीत। तस्मिन्नुपविशति। न म विनिष्टतिवा। तत
तः पाद्यं पाद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति यजमानेनोक्ते। विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीय मयि पाद्यायै विराजो दो
हः इति मंत्रेण पाद्यं पादप्रक्षालनार्थं प्रतिगृह्णीयात्। ततः पादयोः स्पर्शीत्रिनयेत्। अर्घोमर्घं प्रतिगृह्यतामिति
क्तेनदर्घं प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य नदर्घोत्तमी पं दयोनिं नयति। ततआचमनीयं प्रतिगृह्यतामित्युक्ते नद्
चमनीयमाचमनीयं प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य अपोऽपरिष्टामपानुवइति तिस्रभिर्ऋग्भिः समेकमाचामेत्। ततो मधुपर्कं
प्रतिगृह्यतामित्युक्ते मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे इति मंत्रेण कांस्यपात्रसंपुटस्थं सदधिघृतं मधु किंचिद्दृष्ट्वा इति
पठमानहस्तस्थितं दूरतः प्रतीक्षेत। ततो देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि पय

दे०भा०
२६

सेव्रह्मवर्च्चसायेति मंत्रेण तत्कांस्यसंपुटं प्रतिगृह्य वामहस्ते निधाय दक्षिणहस्तांगुष्ठानामिकाभ्यां पूर्वादिक्रमेण तत्पात्रस्य पू
र्वदेशे कांस्यस्थमधुपर्कं इदं निलिंपति। नुं वसवस्त्वाग्निराज्ञानो भक्षयंतु। इति मंत्रेण सकृत्।। हिस्तस्मी। ततो दक्षिणदेशे पू
र्ववन्मधुपर्कं इदं गृहीत्वा पात्रस्य दक्षिणदेशे निलिंपति। नुं पितरस्त्वा यमराज्ञानो भक्षयंतु। इति मंत्रेण सकृत्। हि
स्तस्मी। अत्र केचित् पश्चिमं छंतिनेति संप्रदायः। ततः उदकोपस्पर्शनं। रौद्रं नैरृतं संपिंड्य मित्यादिस्मृत्यवचनात्।
ततः पश्चिमदेशे पूर्ववत् गृहीत्वा पात्रस्य पश्चिमदेशे निलिंपति। नुं आदित्यास्त्वा वरुणराज्ञानो भक्षयंतु इति मंत्रेण सकृत्।
हिस्तस्मी। ततश्चोत्तरदेशे पूर्ववच्च निलिंपति। रुद्रास्त्वेंद्रराज्ञे नो भक्षयंतु। इति मंत्रेण सकृत्। हिस्तस्मी। उद
कं। ततो मध्यात् पूर्ववत् गृहीत्वा ऊर्ध्वं क्षिपेत्। नुं विश्वेत्वा देवाः प्रजापतिराज्ञानो भक्षयंतु इति मंत्रेण सकृत्। हिस्तस्मी
। ततस्तं मधुपर्कं महाभाग्याहं नेमिस्त्रिरस्मिः प्रसेकं प्राश्नीयात्।। नुं भूर्भुवः स्वः ततस्तेनैव मंत्रेण तस्मी चतुर्थमनुपिबे
त्। शेषमिष्टाय ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्राह्मणायोच्छिष्टदानमिति वचनादुच्छिष्टमपां देवाब्राह्मणाय दद्यात्।। सर्वं वा पिबेत्।।
अप्सु वा शेषं प्रक्षिपेत्। ततः स्मार्त्तमाचमनं। ततः शन्नोदेवीरभिष्टय इत्यादयाभिर्द्वो कूचस्थं दृग्रहरणं तत्तनाभिमृश्य
तत्तदिंद्रियाणि रूरस्थलमभिमर्शेत्।। उदकोपस्पर्शः।। समानेव प्राणासंमर्शनमिति सविशेषेण कृत्वा तदब्रह्मब्रविहिते राम
प्राणपात्रस्तादिकं सदयामी संतंसमिंद्राणामनसेत्यादिकं विदक्षात्तु रायप्रसंतंप्राणमानविहितेवा प्राणासमर्श २६

नं कार्यं। ततः नुं अनुनोमाद्य नुमन्तो यदिह स्विष्टं इति मुखं विमृज्यात्। ततो गौर्गौरिति त्रिः प्रवरणपर्यंतं मौनं कुर्यात्।। यजमानेन गो
र्गौरित्युक्ते ईकुरुते निर्वै पात्मा सेव्य विध्यते चेत्।। अथवा नुं माता रुद्राणामित्यादिकां वदेत् ऽर्गसंतामर्वं जपित्वा नुमुत्स
ज्ञत तृणमत्तु इति वदेत्। ततो यजमानो मधुपर्के क्रोधं वैनेन गां निदध्यात्। अपमेव पद्म आदर्ध्यः।। कलौ गोमेधनि
षेधश्रवणात्। ततो यजमानः संमाणमपि गां तेष्य प्रतिमेवं दद्यात्।। ।।इत्यश्वेदोक्तोद्वाह्यादीनां मधुपर्कविधिः।। ।।ऽ
तः परं पावनस्मात्रिंत्विजो यजमानश्च न मासमश्नीयुः।। न चाग्निवस्य मुपपुः।। अत्र प्रसंगात् किंचिदुच्यते। आरंभो वरणं प
ऽरस्मादिवचनाद्वरणाभृत्येव सारब्धकर्मत्वात् तदनंतरं सूतकादिपाते नैवाशौचं। अतएव ब्रह्मपुराणे गृहीतमधुपर्क
स्य यजमानाद्वरो हि जः। पश्चादाशौचपतितं न भवेदिति निश्चयः इति। आशौचाभावेपि सूतकादितिमंत्रं स्तानं भवसिवात
र्द्दं कारिकायां।। हृतानामृत्विजामत्र सत्रियाणां ब्रह्मचारिणां। दीक्षणीयादीक्षितानां नोपप्रक्षिप्य कर्म कुर्वतां। पावरेषामुपा
क्षिः स्यान्नाव न्नाशौचमेवहि। स्नानं स्याहत्विगादीनामाशौचं स्यान्न तत्कर्मस्विति। इदमनस्तु विनंतु प्रारब्धकर्मविषयमे
वाञ्च म्वदामुविनं भव से वात दाह विष्णुः।। व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे। प्रारब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं
मिति। एवं पत्नी रजस्वला यास्तु तिकायां वा प्रारब्धकर्म भवसेच पश्चाह चिकाड मंडन।। रजोदोषे समुत्पन्ने सूतके मृतकेऽ
पिवा।। निसंनेनेभिन्निकं कुर्यात्तत्काम्यकर्मेन किंचन। आधानं पुनराधानं पञ्चः सोञामरणीतया।। वातुमांस्यानि समिस्र

तथैवाग्रयणक्रिया ॥ अकाम्येष्वपि नैते पासरत्नकादावनुष्ठितिः । प्रक्रांतेष्वपि चैतेषु सरत्नकादि समुद्भवे कर्तव्या सेवचेत्या नि-
वारिता नत्य शेषतद्रति । दीक्षणीयादीष्टिनायाः यत्सारङ्गोदोषादि सद्भावे विशेषस्तत्रैव स्पष्टी करिष्यते । एवं सत्वशाखो-
क्तप्रकारेण मधुपर्केण वस्त्रकुंडलमुद्रिकादिना च यथासंभवं सर्वानृत्विजः वेष्टित्वा यजमान पुराणोहदाय मापुरस्त्व-
माद्दि । दक्षिणासंकल्पं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणाः पांतिमादि पुण्याहवाचनं ॥ ततो ध्वर्युर्यजमानाय सोमं समयं तिलकादि
मांगल्यं करोति । तत्र आशीर्वादः ॥ ततो यजमान आचम्य ऋत्विग्भ्यो देवयजनं प्रार्थयते । ॐ हास्तु प्रसयात्तु ॥ तद्यथा ॥ अग्नि-
र्मे होता स मे देवयजनं ददातु इत्युपांशूक्त्वा होतर्देवयजनं मे देहि सुर्वेयरह । एवं सर्वत्र । आदित्यो मे ध्वर्युः स मे देवयजनं
ददातु । ॐ सुपांशूक्त्वाध्वर्यो देवयजनं मे देहि सुर्वेयरह । चंद्रमा मे ब्रह्मा स मे देवयजनं ददातु । ॐ वां । ब्रह्मन् देवयजनं मे
देहि । ॐ । पर्जन्यो मे उद्गाता स मे देवयजनं ददातु । ॐ या । उद्गातर्देवयजनं मे देहि । ॐ । आकाशो मे सदस्यः स मे देवयजनं
ददातु । ॐ सदस्य देवयजनं मे देहि ॥ ॐ । आपो मे होत्राशंसिनस्ता मे देवयजनं ददतु । ॐ या । होत्राशंसिनो मे देवयजनं द-
त्त । ॐ । रश्मयो मे चमसाध्वर्यवस्ते मे देवयजनं ददतु ॥ ॐ या । चमसाध्वर्यवो देवयजनं मे दत्त । ॐ देत्रमिति सर्वेषां हो-
त्रादीनां प्रतिवचनं । एवं महत्वर्त्विजो हत्वा तैर्दत्तं देवयजनं प्राप्यार्थं पित्वा यजमान ऋत्विक्सहितो देवयजन निर्हीरणा- राम
र्थं याति । तत्र गत्वा यत्र पार्श्ववर्त्मिप्रदेशे स्योनिशये नाबंसमं वरक्षुदकेन तप्यति । यत्र च पूर्वंच जोपरित । तस्य स्थपि १०

दितु देवयजनपर्यासः प्रदेशो भवति तदेवंविधं यावान प्रवणं प्रागुदक्प्रवणं प्राग्भागे निम्नं यज्ञकामस्य प्रागुदक्प्रवणं ईशान्यामवनतं ब्र-
ह्मवर्चसकामस्य यत्र स्थितो होता । नु ध्रुवं तत्र यातरनुवाकादि पठन् आहवनीयमादित्यं वद्यादिस्थात्र यत्र यस्प त्राहृश्य
प्राक्प्रवणमुदक्प्रवणं वाकाल्पयते वच नाहेवयजनं यत्रभूमिं पारार्थमुवलोका निर्हीरयति । इदं सर्व लक्षणोपेतं सा-
धु देवयजनं तत्र चैव यागः क्रियत इति । अथवा यदि देवयजनं पुरुलक्षणोपेतं न लभ्यते तदा यदेवान् वानाः ऋत्विजो
वदंति तदेवं लक्षणमपि शोभनं वा । तथा च कात्यायनः । देवयजनं जोषयं तइ्वत्तमंस ममविन्नं प्रमितो देवयजन-
मात्र देश पुरस्ताहर्जोप्राक्प्रवणमुदग्वाप क्विंचानूचाना ऋत्विज इति । ततं हत्रोष विमूलस्य परिसमूहना दि संस्क-
तस्य देवयजनस्य पश्चाद्भागे दशारत्निहादशारत्निवासमवतुरस्रंपूर्वापरायतप्रागग्रमध्ववलं प्रागुवस्करणं दशु-
वर्जं हिस्रविहनत हाल्त्रपसं पुर्षं विमितं प्राचीनवंशं दीर्घचतुरस्रं कुर्वंति । तदुक्तं । विंशत्यरत्निः प्राग्लाम्य दहै-
नं नु विसृजा । विमितं चतुरस्रं स्याद्दशारत्नि प्रमाणत इति । द्वादशारत्निमानत इति वा चतुर्थपाद पाठः ॥ तत्र स्तद्दुत्त-
रभागे यजमानस्यामसुदीक्षार्थं पश्चाद्भागे पत्न्या अमसुदीक्षार्थं च परिस्तृतह यंपरित । कटादिना वृत्तं स्तुइ गृहहृपाने
प्राग्दहनागमस्त्ररं पारस्त्रीत्नमारोप्य प्राक्देशुरणाय यज्ञो पयुक्त संभारं च निधाय शांतिपाठं कुर्वंतो देवयजनं गच्छेयुः ।
तत्र देवयजनं प्राप्य पादौ प्रक्षाल्याचम्य यजमानो रत्निहस्ते मध्ये मधुदकेन तां प्रापयति । ततः पूर्वं निहितानां दीनाह-

पारणांवस्थोत्तरीयशंखादीनां संनियमोपकारकाणां परिधानादि पूर्ववत्करोति। एवं सोमयागमध्ये प्रसूतायाः पत्न्यादीक्षो
पकरणनिधानादि संस्कारतस्त्वशावद्भवति। इयांस्तु विशेषः।। एकादशाह्नि स्नानादि सर्वं कर्म भवति। तथावकाशापनः।
शिरान्ते गोमूत्रमिश्रेणोदकेन स्नापयित्वा परिधानादि करोति। सा नियातिकं प्रजानां यावद्दशरात्राद् धस्तनादिति
। न गर्भिणी दीक्षायेदिसेकइति तत्रैव पत्न्यां तरमुक्तं।। इति दीक्षणीयप्रथममहः समाप्तं।। ।।अथ दीक्षितधर्माः।। ।।शू
द्रसंभाषणं न कुर्यात्।। शालायां शूद्रप्रवेशनं न कुर्यात्।। यदि शूद्रसंभाषणं आवश्यकं भवति तदा त्रैवर्णिकं मेत
राकृत्वा कार्यं न तु साक्षात्।। प्रसुप्तानामभिवादनार्हस्यापि गुर्वादेः प्रसुप्तानामभिवादनेन कुर्यात्।। उदकमध्ये प्र
वेशो हस्त्युदकधारासंयोगश्च वर्ज्यो कोमलांसं स्पृष्टमपि वाचं वदेत्। अनृतादानपरीसत्यां वाचं वदेत्। सायंकाले शा
लायां वेद्यां प्रवेशनं कार्यं नेतरस्ततो गमनं विधेयं। प्रातः संध्याकाले च स्नायो न विधेयः। सुत्यादिनत्रयं यावत् संध्यो
दैद्यामासितव्यं।। तथा दन्तधावनं निमस्नानाग्निहोत्रावसथ्यहोमवैश्वदेवतर्पणसंध्योपासनपचनदानादिकं क
मपि न करोति।। इत्येवमादयो दीक्षितधर्मा आवभृथपर्यंतं कामापनादि शालांतरतो। वक्तव्याः। तत्रापि इष्टामेव हवो
दीक्षापत्न्याः। एकादशाहानि स्नोदीक्षाश्च नखावा द्वादश वा अपरिमिता वेति। अत्रायं स्तवः। एकादीक्षानिसत्रउपस राम
दः पंचमी प्रसुत्या। त्रिसोवादीक्षा त्रिसत्रउपसदः सप्तमी प्रसुत्या। एवं त्रिसोवादीक्षा द्वित्रउपसदो अष्टमी प्रसुत्यो मावास्या १८

यां दीक्षापजनीयेवा पौर्णमास्यां पञ्चनीये वा सुत्यमहरेतद्धा विपरीतमिति। आप्यायनेऽपि। एकाग्निसोमवादीक्षा त्रिसत्रउप
सदः सुत्यमहस्तन्नमिति। आप्यायनेऽपि। इदं गायनेपूर्वपक्षे पुण्याहसंनिपातेयज्ञकालेनादेशे प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षे
त दृष्ट्वा नक्षत्रेयागे तेषामेकादीक्षा नादेशो नित्यत्वश्चतस्रः। परिमिता वानिसउपसद इति कल्याप न वर्तते च द्वादशदीक्षा
अपरिमिता वेति। इत्यादयो नानादीक्षा अपरिमिता दीक्षा इत्यनेन संस्चिताः।। दीक्षाशब्देन दीक्षाधर्मा युक्ता स्पष्टा मुख्यता। ए
वमेषामन्यतमपक्षाश्रयणेन दीक्षाणामपवर्गे समासोऽभ्युत्तेऽप्रायणीयेष्टिर्भवति। सा च पंचदेवताका। तत्र पथ्यास्वस्ति
रग्निः सोमः सविता च सा अदितिः। देवता आज्येनयष्टव्याः।। अदितिः पंचमी चरुणा। तावै पंचदेवता यजतीति श्रुतेः।। त
त्राग्न्याधानवद्ब्रह्मवरणपरिभावः। प्रणयनप्रहरणदक्षिणादानव्रतविसर्गाणां च। तत्र ब्रह्मा प्राङ्गनिर्वर्हिरस्य सामोपवेशनेन कु
र्यात्। होतावाचं यच्छन् गार्हपत्यान्तरेण प्रविश्य दक्षिणेनोपपद्य प्रवर्हिराक्रम्याथये समिध्यमानान्वेति संप्रेषितः
कं प्रपद्यादि पूर्ववत्कुर्यात्। पंचदश सामिधेन्यः। इष्टायामुहविः। आज्यमंगो नमवतः। यहि कुर्वंति काः त्वाव
नात्वदावीतये। आवाहनो। आवह देवान्यजमानाय। अग्नेऽग्नाग यज्ञाय पथ्यांस्वस्तिं। अग्नमग्न आवह। अग्निं उपा
सु। आवह। उद्वेः। एवं सर्वत्रसोमं।। आवह। सवितारं। आवह देवानित्यादि समानं। ननु कालसनानापक्षेपथ्यांस्व
स्तिं आवहे सोमावदेवपुत्र ननु पथ्यास्वस्तिपदादग्रइत्येतस्य दर्शपौर्णमासेवं। अथावाहनं आवहदेवान्यजमानाय अग्निमग्न

दे॰भा॰ १९ आवहवनस्पतिमावहेतिसवनीयपशौ इति पाठएवंज्ञायपानियदावाहदेवतानांप्रथमपदंदयइत्येतदामंत्रितंपदंप
रंभवतीति। अन्यथातत्रतौनपशौतसोमेकरोतीत्यागभागधेयारभावेपिअग्नइत्येतमदं। किमितिश्वपुनं॰ तो॥ तस्मा
दन्यत्रापिपयत्रकुत्रचिदाज्यभागयोरभावस्तत्रापिप्रथमदेवतापदादयइत्येतत्सदमामंत्रितंसर्वत्रतवतीतिवेदयं। आत
एवनापतववना। गांवाग्रआवहेतितुप्रथमदेवतामितिस्पष्टमेवप्रथमदेवतापदादयइतिपदंभवतामभिहितं। तस्मा
त्प्रथमदेवतापदादयइत्येतदामंत्रितंसर्वत्रभवतीत्यत्रनसंशयपत्नीयं॥ आज्यभागपक्षेतु अग्निमग्नआ४वह। सोम
मा४वह। पथ्यांस्वस्तिं। आ४वह। अग्निं। आ४वह। सोमं। आ४वह। सवितारं आ४वह। अदितिं। आ४वह। देवानि
त्यादिप्रकृतिवत्। उन्नमेप्रयाजेषु ये४हे स्वाहा। पथ्यांस्वस्तिं। उपांशुस्वाहा। उद्वैः। अग्निं। उ॰ स्वाहा। उद्वै॥ सोमं। स्वाहा
।सवितारं। स्वाहा। अदितिं। स्वाहा देवाइत्यादिप्रकृतिवत्। सर्वत्रदेवतापदमुपांशु इत्यनाज्यभागपक्षे। आज्य
भागपक्षे। ये॰हे स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहा। पथ्यांस्वस्तिं। स्वाहा। सोमं स्वाहा। सवितारं। स्वाहा। अदितिं। स्वाहा दे
वाइत्यादिप्रकृतिवत्। आज्यभागपक्षेवार्त्रघ्नौ। पथ्यायैस्वस्तये॥ अनुब्रूहि। स्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसु
स्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति। स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातन। नुम्। पथ्यांस्वस्तिं। यजेत्युक्ते राम
आभुवः। ये४हे। पथ्यास्वस्तिस्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठरेक्णस्वत्यभियावाममेति। सानोअमासोअरणेनिपातुस्वा १९

वेशाभवतुदेवगोपा। वौ४पद्दाः। उ॰जः प्रहः। अग्नये। अनुब्रू४हि। अग्नेनयसुपथाराये अस्मान्विश्वानिदेववयुना
निविद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेम। नुम्। अग्निं। यज। भू॰ये४हे। अग्निमयेतत्पारय
नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा। पूश्चपृथ्वीबहुलानउर्वीभवातोकायतनयायशंयोः। वौ४॰। नुसोमा
य। अनुब्रू४हि। त्वंसोमप्रचिकितोमनीषात्वंरजिष्ठमनुनेषिपंथा॥ तवप्रणीतीपितरोनइंदोदेवेषुरत्नम
भजंतधीराः। नुम्। सोमंपातेधामानिहविषायजंतितातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं॥ गयस्फानःप्रतरणःसुवीरो
वीरहाप्रचरासोमदुर्यान्। वौ४। नु। सवित्रे। अनु॰। तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि। धियोयोनःप्रचो
दयात्। नुम्। सवितारं। यज। भू॰ये४हे। सवितारंयइमाविश्वाजातान्याश्रावयतिश्लोकेन। प्रचसुवातिसवि
ता। वौ४। नु। अदित्यै। अनु। सुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंसुशर्माणमदितिंसुप्रणीतिं। दैवीनावंस्वरित्राम
नागसमस्रवंतीमारुहेमास्वस्तये। नुं। अदितिं। यज। भू॰ये४हे। अदितिंमहीमूषुमातरंसुव्रतानामृतस्यपत्नीम
वसेहुवेम। तुविक्षत्रामजरंतीमुरूचींसुशर्माणमदितिंसुप्रणीतिं। वौ४। नु। अग्नादिस्विष्टकृते दानकाज्ञेप्र
ज्ञोताषोश्चायामी दितिप्रवद्धागांवन्द्वचगोपेन्। नवसुवीरिपामानुवादइतिनिषत्तेनमहादित्याड्यायावबृहद्
दस्पावततो। प्रयेस्विष्टकृते। नुब्रू४हा। नु। के। ताविनत्रवसवस्त्रमहेवनेविकृतांतवः। प्रांविष्कं प्रांपुरु प्रियाय

दे॰ना॰
२०

हमायवोऌहवोरस्या । अग्निं स्विष्टकृतं यजेमेत्युक्ते । भूय एहे । अग्निं स्विष्टकृतमयाळग्निः पथ्यायाः स्वस्तेः ।। ३ प्रियाधामान्ययाडू
उद्वैः ।। अग्नेः ।। प्रियाधामान्ययाट् । सोमस्य । प्रियाधामान्ययाट् । सवितुः । प्रियाधामान्ययाट् । अदितेः ।। प्रियाधामान्यया
ड्देवानामाज्यपानां प्रियादिहविरिसंततं कृत्वा । पहा । हविष्टं तदन्यत्वेहह दर्वविभावसीम हविर्षीव तदपि स्वहाजाउ
दीरता ४ र्वौ ४ बद्द । ३ दकोपस्पर्शनं । अत्र संध्यस्तराणां तालुस्थाने आरकारीभवतइति कल्पवचनेनाद्दकारी
भावः ।। इसनाज्यभागपक्षे । आज्यभागपक्षेनुप्य॰ हे अग्निं स्विष्टकृतमयाळग्निरग्नेः प्रियाधामान्ययाडुसोमस्य प्रि
याधामान्ययाळ्यः पथ्यायाः स्वस्तेः । प्रियाधामान्ययाडित्यादि समाने । ततइलो यह्वाने उपहूतं इह हव्यदेवा देवयु
ने । उपहूतो यं यजमानो स्यपत्नस्यागुरउदवमशीयेति तत्स्मिनुपहूतः । मद्दृणाय नुया जातंत्र्यवेवनुस्तन्नवाचा
। इदं द्यावापृथिवी स्यादितयोरा विदीसंतमुक्त्वा पथ्यास्वस्ति ३ ॰ ह विं॰ कृतामग्निः उ॰ ह वि॰ कृताः सोमः ह॰ कृ
ताः सविता ह॰ कृता ।। अदितिः ह॰ कृता दिवा आज्यपादयादि । अग्निर्होत्रेणा॰ कृता । अस्यामद्यहोत्रायां देवंगमा
यामाशास्तेयं यजमानो स्यपत्नस्यागुरउदवमशीयेत्याशास्ते पदनेनहविषस्त्यादि पकृतिवत् ।। इसनाउ
भागपक्षे । आज्यभागपक्षेइ देधावा॰ दिग्नं स्विष्टं पृ॰ ततासोमोह विं॰ ततापथ्यास्वस्तिरित्यादि हर्वव ।। अ राम.
याविष्टीकतस्तउयोरितिपेत्न ।। उदं॰ एतदंत्यंतयमिष्टिः । ननु शंयंतात्रिकल्पे । वि॰ शंयोरणा॰ अंतं त्यथं प्र २०

यमशंयंतेयमिष्टिरिति । उच्यते । अस्यतंतः कर्म्मणांयंतिपत्नीसंयाजांतादीक्षणीयाशंयंताप्रायणीये । नांतातिथ्यादेव
नाशपससुप्रतिपत्तौ तिप्रज्ञातावुन्नरेन्नरकर्म्मराः एवंहवींयेत्रयास्यपदार्थतयुक्तं तत्र देवदत्ते यदि प्रथमशंय
ततानिपतोएवमातिथ्यायामपी लांतेतिवचनमविशिष्टमपिप्रथमेलांतंतांप्रतिपादयति । अत्रयाकृत्स्नति
वोधितउत्सर्गएवबाधटमानः स्यात् । तस्मात्पत्नीसंयाजांतोत्सर्गंबोधयंतीऽकृतिरेवप्रायणीयायांप्रथमशंयंततापां
प्रमाणीभवति । प्रतिपत्तिपक्षेवेदविमोकः ।। अयोक्त्रादीपक्षेयोक्त्रविमोकः । नवेदपत्नीवाचनंनापिवेदस्तरणंम
नापिवेदश्रेणाहवनीयपूर्णपात्रपरस्तात् ।। ।। इतिप्रायणीयेष्टिः ।। ।। अथराजक्रयः ।। तत्रसोमक्रयणीसंज्ञकांगां
शालापा । प्राग्द्वारादक्षिणातस्थितांप्रतिप्रस्थात्रादिनोदिशप्रतिनीयमानामध्वर्य्वादयोपक्रमानसहितात्रलु
मच्छंति । तत्रसोमक्रयण्याद्क्षिणपूर्वपादस्यसप्तमंपदेधर्युस्तुगृह्णातमासंजुह्गति । तत्रब्रह्मणोदक्षिणातस्सूत्री
मुपवेशने । पाज्ञमानमत्रपथाधेपूर्वदविहितंकार्य्यं । ततउपरवप्रदेशेप्रतिप्रस्थात्रासमानृतस्यसोमस्यक्रयणांकु
वंति ।। तत्रवद्धाप्रनृतिवर्त्मेत्रेणायचिशेत्तदक्षिणानः । ततागवादिनाराज्ञानंसोमंक्री । त्वाक्षमुणासमर्पितंसोमंप्रि
रंसियाणांमंतद्धोवोपरिसोमंह । त्वापतमानोदक्षिणातःस्थितंशकटंप्रतिगत्वाप्रकटस्थेकृष्माजिनेसोमंनिदधाति
। ततोक्षमुणासोमायपर्य्युह्यमाणायानुब्रूहीतिप्रात्वांतरात्सोमायपत्नीतापानुवषट्होतिवाप्रेषितेहोतावम्यसोम

वहनार्थं शकटस्य पश्चात् शकटं वक्रहयसंयर्पणसमुत्पादितावर्त्मप्रवाहिकाहयमध्ये पदुर्वंस्थलं तत्र निष्ठन् भद्रादभिप्रे
पद्यति कल्पसूत्रे त्रिरात्रं आश्वलायनेन एतस्याः पश्चात् त्रिपदमात्रे तु रेणावर्त्मनाति पादेति विशेषः। तथा च सूत्रं। तं प्रवसन्तु
पश्चादनसस्त्रिपदमात्रे तु रेणावर्त्मना अवस्थापयेति॥ नु भद्रादभिप्रेपः प्रेहिहृदस्य निःपुरएता तेऽअस्तु। अथ मवस
वरुआपथिमाआरेशत्रून् कृणुहि सर्ववीरो३ भद्रादभि श्रेय अस्तु। अथेमव वीरो३ भद्रादभि अस्तु। अस्मा
नायेव वचने ईर्द्वे विरमेत् यावदक्षयों न गच्छति। गच्छत्सु तेषु तिष्ठन्नेव शिष्टमर्द्धं कोचक्रवर्त्मनाऽऽत रेणानुगच्छे
युनुत्तराः पलवो नाह। अथेमवसवरुआ पथिमाआरेरा त्रून् कृणुहि सर्ववीरो३ इमां धियं शिक्षमाणस्य
देववक्रतुं दक्षं वरुणसंशिशाधि। ययाति विश्वादुरिताति रे मसुनर्माणमधिना वं रुहेमो३ वने पुर्षंतरिक्षं ततान
वाजमर्वत्सु पय उस्रियाहन्सुक्रतुं वरुणो अप्स्वग्निं दिवि सूर्यं मदधात्सोममद्रौ३ सोमया ते मयो भुवऊतयः सं
ति दाशुषे। ताभिर्नोविता भवो३ इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागहि। सोम त्वं नो वृधे भवो३ सोम गोभिष्टाव
ईयामोव चोविदः॥ सुमृलीको न आविशो३ गयस्फानो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्द्धनः अत्राहुर्द्धं वस्तात्। ततः
पत्नीशाला या अग्रतः शकटमवस्थाप्य शालायां सोमं प्रवेशयं त्यध्वर्यवः॥ अत्राश्वलायनेविशेषः। शालायामग्रे
णादक्षुखे शकटे स्थापिते तस्य दक्षिणपार्श्वेन गत्वा अग्रतो राजानमभिमुखो होता वनिषत आप्यपादनात्। तथा च

सूत्रं॥ अवस्थिते तस्मिन् दक्षिणात्पश्चादभिक्रम्य राजानमभिमुखो वतिष्ठन् इति। ततः शालायां प्रपद्यमाने सोमे येन मार्गेण
धिष्ण्यादयो न तत्र आहवनीयं पूर्वमपरेणावाते तेनैव मार्गेणानुगच्छन् होतास्तु मित्रः सोमनो भवो३ याते धामानि हविषा यजंतिता
ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञं इत्यर्द्धर्चं आरमेत्॥ ततः आहवनीयात्पूर्वभागे दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन् पश्चान्नेत्यर्द्धर्चेनाग
देवत्पतिसंधाय त्रिः परिदध्यात्। यद्याहवनीयमपरेण गतो भवति तथापि समाहतत्रेणाहवनीयं परीत्याहवनीया
न्नः सविता सुप्रजामिषं। सनः क्षपा अभिरह भिर्जिन्वतु प्रजावंतरपि॥ मत्से सुभिचनो३ आगंदेव। मिषं। सनः क्षि
पत्नो३ आगंदेव। मिषं। सनः क्षपाभिर्वतो३ मूः। ततः प्राकृते नजलेनोपस्पृश्य स्थस्पृष्टे होतावाग्यमादेव नियमान्॥
॥ इति सोमक्रयः॥ ॥ इत ऊर्ध्वमुपसज्जोनीर क्षियग्रतिमदं ती अस्यान्तिथ्या यमाध्वर्यवोक्तोपदंतीसंज्ञायां आप
ना भिरुदक प्रयोक्त नंकत्वं गतपाविहितमुपसर्जनादिकुर्याद्ग्रीषोमप्रणयनात्॥ इतः तु नरं यतिं चिदुदककार्ये
र्वत्र तर्पयणीतात्प्रणयनाङ्गोऽपरणीदकोपस्पर्शनाचयनादिकं पुरुषार्थं वनेमित्रिकं स्नानशौचावमनपानादिकं
न सर्वमदं सुदकेनैव कार्यमिति देवयाज्ञिकाऽऽह॥ ॥ अथातिथ्येष्टिः॥ ॥ अग्न्याधानव्रतह्वरणव्रतग्रहण
व्रतविसर्गाणामभावः। तथा च कात्यायनसूत्रं॥ अग्न्याधानव्रतोपायनारण्यभोजनदानव्रतह्वरणानि दीक्षणी

दे॰भा॰
२२

यावप्रभृति प्रागुदवसानीयायाः सोमेष्टकृतत्वादिति। तत्रादावासन्नेह विष्णग्निमंथनं। आसन्नेह विष्णातिप्ये ग्निमंथं त्रातिसूत्रेतः॥
आवमती श्रीनप्रविष्टप्य प्रश्नाहेदे श्रवृस्थापायप्रेमथ्यमानायेति संप्रेषे तोहो तान्निमंथनीया अन्वाह अभि त्वा मीम
हो ३ त्रिः॥ महीयो ॰ म सो ३ त्वा ममे॰ पत्तो ३ तमु त्वा दध्य॰ दरो ३ त मु त्वा पा॰ त्र मे। अत्रावृस्पतत्॥ जातायानुब्रू ४ हो। सुत्ते ध न
जयं रणे रणो ३ उत्त्वक्वं तु त्र नि। हस्तिनक्षाग्नमाणं हस्ता। धनंजयं रणे रणो ३ आपंह दिश्न्ति। प्रहियमाणायानुब्रू ४ हो
सुत्ते। विप्राम ग्निं स्वध्वरो ३ ३ प्रदेवं देववी॰ आऽयातु तौ हूयमानायानुब्रू। स यो नो॰ दतो ३ आ जातं॰ पतो ३ अग्नि नाग्नि॰
हास्पो ३ तं स्प्लेत्र॰ असो ३ तं मन्त्रे पंत॰ जिनो ३ मू। इ तिय रिक्षानीया॥ ॥यज्ञेन यज्ञमिति न भवति। पश्चाद्गत्वा भा
वात्॥ पुनरपवश्यकं प्रयया दिप्रहृतिव त्वर्ष्या त्वा समदश्च सामिधेन्य॥ सप्तदश सामिधेनीरन्वाहेति सूत्रेतः॥
अग्निमग्न आ ४ वह। सोमम आ ४ वह। इमा ऊ॰ भा गो। ततः प्रधान मु पांशु हविः॥ विष्णुं उपांशु। आ ४ वहेपुरोः। दे
वानित्यादिप्रमानं। तत्र मेप्रयाजे भू ये॰ हे स्वाहा। अग्निं स्वाहा सो मं स्वाहा। विष्णुं उपांशु स्वाहा देवाइमा दिपवृत्तिं॥ वा
र्त्रघावाजयभागावन्निरिं ना गो तं सो मा सा ति। अत्रा म्ब ल पत्नानां समिद्धाग्नि दुव स्य तात्प्रायस्व समेतु तइ स त्तिथि
मत्त्रावाइप भागौ भवतः। अस्माकं तु अतिथिमंतो हेके कुर्वंति ह्या र्त्रघ्नो त्वे वृक्षिते नाविति सूत्रेते वार्त्रघ्न एवेवभवतः॥ त राम
तः प्रधानं विष्णवे। अनु ब्रू ४ हि सुत्ते। विष्णो र्नुकं वीर्याणि प्रवो चं यः पार्थिवानि विममे रजांसि। यो अस्कभायदुत्तरं स २२

वस्थं वि चक्रमाणस्त्रेधोरुगायः॥ नुं वि स्नुं॥ पत्रा॰ भू॰ ये ४ हो॰ वौ॰ प्रतद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। प
स्यो रु पु त्रिषु विक्रमणेष्वधि क्षियंति भुवनानि विश्वा। उपांशु वौ ४ षट्। इमु बे॥ नुं जः॰ अत्र प्रधानावदानकाले प्रश्ने
तापस्थं वर तिन्त्व मो श्रान स सामगायेत्॥ तत्र त्वा नोहा इ इति म चि धर्तते तन सह वषट् कुर्यात्॥ पशु वो प य ज्ञा महो व ष
ह्कारः संप्रेषा ष्टो बृरु पां शु ह विः पुइ ति कस्य वचना दु पांशु ह विं शुस वेत्र प्रणा वादी ना मु द्रे ह्लं प रि सं ख्या ना दुन्नद् उपांशु।
ततो ग्ने स्विष्टकृतः। तुब्रू ४ हो सुत्ते। होतारं चित्ररथमध्वरस्य यज्ञस्य यज्ञस्य केतुं रुशंतं। प्रत्य र्धिं देवस्य देवस्य म
ह्ना श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानां ३ म्। अग्निं स्विष्टकृतं यजेमु त्ते भू॰ ये ४ हो। अग्निं स्विष्टकृत मयाल ग्निरग्नेः प्रिया धामा न
याट् सोमस्य प्रिया धामान्यया इ॥ विष्णो॥ उपांशु। प्रिया धामान्ययाइ देवाना मित्यादि तु पवनां ह विषस्वास्वस्थाः सु हि रा प
अयइ ड प या तिव मु म ता र थे न। तस्मात्ता भव सि त स्य स स्वायस्तु अ। ति श्यमानु षस्तु जोषा ४ हौ ४ षट्। तु जः॥ ३ द को॥
देवतानाम श्ये यं श्रोपांशु त्रि गम स्थाने श्रि नि कस्य वचनाद्वा ह ना दि नि गमे षु देवतापदमुपांशु पांश्व्येसर्वत्रोपांशु हविः
षु। तत इडोपह्वानं। इ प हू तं ह ह त। दैवा दैवा पुत्रे अनुपहूतो यं यजमानो स्यप इ हा गुरु र ह व म श श्री पतित स्मि न्नु प हू तः॥ मद
॥ मार्जनं। वेद विमोकः॥ अपोत्र हृदी त्वा प स्त्रो वो॰ ३ विमोकः॥ प्रथमे ज्ञा तावे य मिष्टि। इ ः लो ता तिष्ठ्येति सूत्रे तः॥ ॥ इमा
ति ष्याष्टेः समाप्ता॥ ॥ ततः पवित्र प्रति प ते पजमानस्य व्रत पात्रं वेदो निधाय तस्मिन्न ब्रह्मा दिक्क मे रा स वे नं विज

आपतयेत्वेत्यादिनाध्वर्युर्वेदोन्नेनमंत्रेणसकृत्प्रीवमाऽस्यंस्वलंस्वलंगृहीत्वास्फ्याःसकाशात्तृणहिंहिंसकृन्मीत्स्वेवेण
गृह्णंति।सदस्ययजमानावप्येवमेवगृह्णीतः॥नुंआपतयेत्वापरिपतयेगृह्णामितनूनप्त्रेशाक्वरायशक्वनओजिष्ठा
याइतिमंत्रेणाऽसंगृहीत्वातृणीवहिंहिंगृहीत्वासदस्यसप्तदशानृत्विजःसयजमानकाम्रुमसाध्वर्युवर्जिताःसद
तोरुपस्पृश्यचरणाक्रमेणकोस्यपात्रीस्फ्यौवंश्रुवासंर्वधिहिरण्यसहितमसंपृक्तंवांतर्वेदिबर्हिषिस्थापितंतानू
नप्त्रसंज्ञमाज्यमवमृशंति॥नुंअनाधृष्टमस्यनाधृष्यंदेवानामोजोनभिशस्त्यभिशस्तिपाःअनभिशस्तेन्यम्
जसासत्यमुपगेषंस्वितेमाधाइतिमंत्रेणसमवमर्श्यपुनर्न्मदंतोरुपस्पृश्यपूर्वेणाहवनीयंपरीत्यदक्षिणा
भागेणासंयामास्क्रिन्नंसोमंदक्षिणेनपरीत्यप्राङ्मुखास्तिष्ठंतःअंशूनुपस्पृशंतस्त्रिपर्वसोमांशूनांस्पर्शनु
वंतःसोममाप्याययंतेविसंस्याल्लमंतइत्यर्थः॥नुंअंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदे॥आनु
भ्यमिंद्रःप्यायतामात्वमिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्सखीन्सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेति
।अध्वर्युर्वेचरणासंदीमंत्रेणैवमार्गः।तथाचबौधायनः।माराजानंयाहवनीयंवांतरेणाक्रमनसंचारादिति।
।ततःस्वंस्वंहृदयमभिमृशंति।एषमादित्याअंशुमाप्याययंतियमक्षितिमक्षितयःपिबंतितेननोराजावरुणोबृ राम
हस्पतिराप्याययंतुभुवनस्यगोपाःइति।ततःपुनरुपस्पृश्यराजानंदक्षिणेनपरीत्याहवनीयंपूर्वेणागत्यवेद्यामासंद्यां २३

काश्मपेप्रस्तरेवामहस्तंस्रुवंकृत्वादक्षिणांचोत्तानंकृत्वास्मादयोनिहुवतेखलुयजमानोवदक्षिणातःस्थितावेवन
सोमाप्यायननिह्नवौकुरुतः॥किंतुयथास्वंसंचरमागत्याहवनीयंपूर्वेणापरीत्यसोमाप्यायनंकृत्वातथैवप्रत्यागत्यप्र
स्तरेनिह्नवंकृत्वाततोयथागतंगत्वासदस्थानेउपविशतः॥ॐएष्टारायःप्रेषेभगायऋतमृतवादिभ्योनमोद्यावा
पृथिवीभ्यामिति।एवमापराह्णिकेप्रचारेसव्यानुत्तानाभ्यांदक्षिणान्नीचैःकृत्वानिह्नुवीरन्।निह्नवनंनामद्यावापृ
थिव्योर्नमस्कारः।तथाचब्राह्मणंप्रस्तरेनिह्नुवंतेद्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंतीति।आप्यायनमुरोभि
मर्शनंप्रस्तरेनिह्नवनमित्यादिपदार्थजातंपूर्वेद्युरहस्समारण्यत्तद्वराण्यामुपसद्युपसदिसमासायांकर्तव्यंत
च्चपौर्वाह्णिकामुपसदिदक्षिणोत्तानंधर्मः॥आपराह्णिकामुपसदिसव्योत्तानंधर्म्मः॥अत्राप्यायनेयजमा
नपक्षःसोममाप्याययंतीतिशातपथश्रुतेर्वेद्योहोतृहोत्वक्षे+द्योग्नाश्रयजमानानांबस्समेवाधिकारः।तदंगत्वा
न्निह्नवेपिकस्यमांप्यौ।पमेवपक्षोभिहितः॥तेत्रिरेषांसर्वेषामाप्यायनेनथैवास्माकमपीतिसर्वेषामाप्या
यनंयदनावभिहितं।अतस्तद्रूपानुष्ठानंविधेयं।अथप्रवर्ग्यःर्ग्यः।तत्रप्रथम[illegible]मपञ्जीप्रिस्तेमस्तेइक्षितोभ
वति।तत्रप्रथमपदंतेपृष्ठंइत्यादिनिश्रुतेः॥श्रौत्रियस्याधिगतसकलवेदार्थस्याधिकारः।कामंतुयोनवानःश्रौत्रि
यस्यात्रस्यपदंस्यादितिश्रुतेः॥योवचानोधर्म्मोपदेशःयोत्रिपीध्ययनपूर्वंतदर्थानुष्ठानात्तस्यकाममिच्छयाविक

दे॰ भा॰ २४ ऽत्येन पञ्चहस्तादित्यर्थः॥ तेन सोत्तरप्रदर्शितो। तत्र पूर्ववत् पाणौ शालाद्वारे गाम पिधानं। पत्नी प्रवर्ग्यदर्शनेन कार्यमेवेदिके
भू...दि मिश्रः। ततो यजमानहोत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातृप्रस्तोतारो ... ऋग्वेदोक्तं ऋचं वाचमित्यध्यायं शान्त्यर्थं प
ठंति। सोऽञ्जलि ...॥ ऋचं वाचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये साम प्राणं प्रपद्ये चक्षुः श्रोत्रं प्रपद्ये। वागोजः सहौजो म
यि प्राणापानौ॥ १॥ यन्मे छिद्रं चक्षुषो हृदयस्य मनसो वातितृण्णं बृहस्पतिर्मे तद्दधातु। शन्नो भवतु भुवनस्य य
स्पतिः॥ २॥ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्॥ ३॥ कया नश्चित्र आ भु
वदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता॥ ४॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढा चिदारुजे वसु॥ ५॥
अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणां। शतं भवास्यूतिभिः॥ ६॥ कया त्वं न ऊत्याभि प्र मन्दसे वृषन्। कया स्तोतृभ्य
आ भर॥ ७॥ इन्द्रो विश्वस्य राजति। शन्नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे॥ ८॥ शन्नो मित्रः शं वरुणः शन्नो भवत्वर्यमा। शन्न इन्द्रो
बृहस्पतिः शन्नो विष्णुरुरुक्रमः॥ ९॥ शन्नो वातः पवतां शन्नस्तपतु सूर्यः। शन्नः कनिक्रदद्देवः पर्जन्यो अभिवर्षतु॥ १०॥
अहानि शं भवन्तु नः शं रात्रीः प्रतिधीयतां। शन्न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः ...आपो भवंतु पीतये। शं योरभिस्रवंतु नः॥ ११॥
स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नः शर्म सप्रथाः॥ १२॥ ...भिः शन्न इन्द्रावरुणा रातहव्या। शन्न इन्द्रापूषणा वाजसा राम
तौ शमिन्द्रासोमा सुविताय शंयोः॥ १३॥ शन्नो देवीर...॥ आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे॥ १४॥ यो २४

वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः॥ १५॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथा च नः॥ १६॥ द्यौः न१
शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः। वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
सा मा शान्तिरेधि॥ १७॥ दृते दृंह मा मित्रस्य मा चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षन्तां। मित्रस्याहं चक्षुषा सर्वाणि भूतानि स
मीक्षे। मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे॥ १८॥ दृते दृंह मा। ज्योक्ते संदृशि जीव्यासं ज्योक्ते संदृशि जीव्यासं॥ १९॥ नमस्ते हरसे शोचि
षे नमस्ते अस्त्वर्चिषे। अन्याँस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव॥ २०॥ नमस्ते अस्तु विद्युते नमस्ते स्तनयि
त्नवे। नमस्ते भगवन्नस्तु यतः स्वः समीहसे॥ २१॥ यतो यतः समीहसे ततो नो अभयं कुरु। शन्नः कुरु प्रजाभ्योऽभयं नः पशुभ्यः
॥ २२॥ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः॥ २३॥ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमु
च्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च
शरदः शतात्॥ २४॥ इति शान्त्यध्यायः॥ ॥ ततस्ते रता गार्हपत्यं प्रदक्षिणं प्रचारो भवति। तत्र ब्रह्मा ... तत्रैव प्रविशेत्॥
दक्षिणतः यजमानश्च। ततोऽध्वर्युराग्नीध्रीयं ... पुंसः ... मानेषु होता ... पूर्वद्वारा शालां प्रविश्य
हवनीय ... स्वं स्वं ... ततो विशेषो ... अग्नीषोमीयो ... प्रवर्ग्यप्रचारप्र
देशस्य गार्हपत्यस्य ... पश्चादुपविशेत्॥ ब्रह्मा च दक्षिणाग्रेः पश्चादुपविशेत्। ततोऽध्वर्युः ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः
होतरभिष्टुहि ... ब्रह्मानुज्ञातो ... एवं ...
घ॰ घा॰

दे० भा०
२५

रशातसंख्याकाऊचञ्चाभिधीयतिमध्यमस्वरेणोक्तस्यैवेरा।तास्वैरुर्वी हैचं स्यातिमात्तरेणास्महोत्रराहैर्हं स्यादिमवर्स्मस्येयथामा
यसंवर्धक्तत्वावसानेषिनैकैकामस्वंपदेन॥ऋगंतेऋगंतेमकारांतप्रणवंकृत्वावसानंतु यीत॥त्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमां॥ ॥नुंब्रह्मजज्ञा
नंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवःसबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः॥ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्वि
सीमतःसुरुचोवेनआवःसबुध्न्या॰ विवोऽस्य ब्रह्म॰ आवःसबुध्न्या॰ विवोऽस्य।इयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रेप्रथमायजनुषेभुमनेष्ठाःतस्मा
एतंसुरुचंह्वारमह्यंघर्मंश्रीणंतिप्रथमस्यधासोऽस्य महांआभिसंदेवंसविता रेमेणपाः कविक्रतुमर्चामिसत्यसवंरत्नधाम
भिप्रियंमतिंकविमूर्ध्वायस्यामतिर्भाअदिद्युतत्सवीमनिहिरण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुःकृपा स्वोऽस्य।सुक्रतुःस्वपास्व
अस्यरतिवा॥अर्जंतिपंप्रथयंतोनविप्राववपावंतंम्नाभिनातपंतः॥इपितुर्नपुत्रउपसिप्रेष्ठआघर्मोअग्निमृतयन्नसादीः
अस्यएतामेवंमहावीरयात्रमुखांजना नूनंवमारभ्यमहावीरयात्रमुखेषु तेनाप्समानेपदेन॥यौष्पि कल्पसूत्रेअर्जंतिपभिति घ
विलेऽप्समानइतिविलेऽप्समानेऽप्सामेविहितस्तथायोपमृगामंजनास्सर्वमेवास्वयाअध्वर्युवशातः॥तथावशांतपथीअनिः॥
सपत्नेतांहोतान्वाहांतंतिपंप्रथपर्तनविप्राइतितदेतंपूर्वरराणिपंमहावीरसाजेनसमनक्तीति।एवंसंसीदस्वेतिसाधुमानइसन्नाभि घ४
कृस्वेगाहंपसाकृत्तरंतोहोतुःपुरस्तात्खरेरेसिकत्तोपकीर्से प्रह्लात्यस्थापितेशुमुंजपलवेष्वाऽपसृणोमहावीरमांडुसोमानेक्रमारेः घ२
विहितस्तथापिसादनासर्वमेवारस्वयासंसीदस्वेतिआध्वर्युवशातः॥तथावशांतपथोअनिः॥सपूर्नेतांहोतान्वाहसंसीदस्वमहां राम
असीतितदुभयतआदीःमोंजाःवसवाभवंतितेषुप्रहराणीति।संसीदस्वमहांअसिशोचस्वदेववीतमोविधूममग्नेअरुषंमि २५
शा१

येध्यसृजप्रशस्तदर्शतोऽस्य।ततोध्वर्युराहहविर्ध्यांगार्हपत्यांगारेषुमहावीरंपरिकीर्यमाणेषुभवानइत्याघ्रास्विस्वःपरेत
भवानोअग्नेसुमनाउपेतौसखेवसख्येपितरेवसाधुःपुरुद्रुहोहिक्षितयोजनानांप्रतिप्रतीचीर्दहतादरातीरस्य।तपोष्वग्ने
अंतरांअमित्रांतपाशंसमररुषःपरस्य।तपोवसोचिकितानोअचित्तान्वितेतिष्ठंतामजराअयासोऽस्य।पाहिनःसनुमोअभि
दासंदभ्रेयोअंतरोमित्रमहोवनुष्यान्मजरेभिर्देषाभिःस्तवृद्धविद्रुपाततपिष्ठतपसातपस्वोऽस्य।हरागुष्याजःप्रासितिन्नर
श्रीयाहिराज्ञेवामवाइभेनतृन्नामनुप्रासितिद्रुणानोऽस्ताऽसिविध्यरक्षसस्तपिष्ठोऽस्य।तववभ्रमासआगुयापतंत्यनुस्पृ
शधृष्णताशोशुचानस्तनृत्वम्येजुह्वायतंगातसंदिनोविसृजविष्वगुल्काऽस्य।प्रतिस्पशोविसृजतूर्णितमोभवापायु
र्विशोअस्याअदब्धोयोनोदूरेअघशंसोयोअंत्यग्नेमाकिष्टेव्यथिरादधर्षीऽस्य।उदग्नेतिष्ठप्रत्यातनुष्वन्यमित्राँओषतात्ति
ग्महेनेयोनोअरातिंसमिधानचक्रेनीचातंधक्ष्यतसंनशुष्कंऽस्य।ऊर्ध्वोभवप्रतिविध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्वदैव्यान्य
ग्ने।अवस्थिरातनुहियातुजूनांजामिमजामिंप्रमृणीहिशत्रून्ऽस्य।परित्वागिर्वणोगिरइमाभवंतुविश्वतोवृद्धायुम
नुवृद्धयोजुष्टाभवंतुजुष्टयोऽस्य।अधिद्वयोरदधानुक्थ्यंवचोयतस्रुचामिथुनायासपर्यतो।असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्य
तिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतोऽस्य।अनुवंजेअन्नमघजातंतेअग्ने।हव्यहिपुरुहूपेअहनीद्यौरिवासिविश्वाहिमायाअवसि
स्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्त्वोऽस्य।अहींचमर्घसायकानिष्कंचाहन्निष्कंयजतंविश्वरूपमर्हन्निदंदयसेविश्वम

दे॰ भा॰ २६

ध्वंनवानुज्ञायोरुड्डत्वदन्तो ॥३म्॥ पतंगमक्तमसुरस्य मायया हृदा पश्यंति मनसा विपश्चितः समुद्रे अंतः कवयो वि चक्षते मरीचीनां प
दमिच्छंति वेधसो ॥३म्॥ पतंगो वाचं मनसा बिभर्ति तां गंधर्वोवदद्गर्भे अंतः तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषामृतस्य पदे कवयो नि पांति ॥३म्॥
अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरंतं स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान आवरीवर्ति भुवनेष्वंतो ॥३म्॥ स्रक्वे द्रप्सस्य
धमतः समस्वरन्नृतस्य योना समरंत नाभयः त्रीन्त्स मूर्ध्नो असुरश्चक्र आरभे सत्यस्य नावः सुकृतमपीपरो ॥३म्॥ सम्यक्सम्यंचो म
हिषा अहेषत सिंधोरूर्मावधि वेना अवीविपन् मधोर्धाराभिर्जनयंतो अर्कमित्प्रियामिंद्रस्य तन्वमवीवृधो ॥३म्॥ पवित्र
वंतः परि वाचमासते पितैषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभो ॥३म्॥ सह
स्रधारेव ते समस्वरन्दिवो नाके मधुजिह्वा असश्चतो अस्य स्पशो न नि मिषंति भूर्णयः पदेपदे पाशिनः संति सेतवो ॥३
म्॥ पितुर्मातुरध्या ये समस्वरन्नृचा शोचंतः संदहंतो अव्रतानिंद्रद्विष्टामप धमंति मायया त्वचमसिक्नीं भूमनो दिवस्प
रो ॥३म्॥ प्रत्नान्मानादध्या ये समस्वरं श्लोकयंत्रासो रभसस्य मंतवः अपानक्षासो बधिरा अहासत ऋतस्य पंथां न तरंति दु
ष्कृतो ॥३म्॥ सहस्रधारे वितते पवित्र आ वाचं पुनंति कवयो मनीषिणः रुद्रास एषामिषिरासो अद्रुहः स्पशः स्वंचः
सुदृशो नृचक्षसो ॥३म्॥ ऋतस्य गोपा न दभाय सुक्रतुस्त्री ष पवित्रा हृद्यंतरा दधे विद्वान्त्स विश्वा भुवनाभि पश्यत्यवाजु
ष्टान्विध्यति कर्ते अव्रतो ॥३म्॥ ऋतस्य तंतुर्विततः पवित्र आ जिह्वाया अग्रे वरुणस्य मायया धीराश्चित्तत्समिनक्षंत आशता राम
त्रा कर्तमव पदात्यप्रभो ॥३म्॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतो अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास २६

इद्वहंतस्तत्समाशतो ॥३म्॥ तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् अवंत्यस्य पवीतारमाशवो दिवस्पृष्ठमधि
तिष्ठंति चेतसो ॥३प॥ वि नेषि पराण्यन्तत्तुहम्मशोचंत प्रणावे पुरिक्षतः समुद्रे अंतरायवो विचक्षणं त्रिरह्नो नाम सूर्यस्य
मचतो ॥३म्॥ अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहं
ति ॥३म्॥ समुद्रादूर्मिमुदियर्ति वेनो नभोजाः पृष्ठं हर्यतस्य दर्शि ऋतस्य सानावधि विष्टपि भ्राट्समानं योनिमभ्यनूषत
व्राः ॥३म्॥ समानं पूर्वीरभि वावशानास्तिष्ठन्वत्सस्य मातरः सनीडाः ऋतस्य सानावधि चक्रमाणा रिहंति मध्वो अमृतस्य वा
णीः ॥३म्॥ जानंतो रूपमकृपंत विप्रा मृगस्य घोषं महिषस्य हि ग्मन् ऋतेन यंतो अधि सिंधुमस्थुर्विदद्गंधर्वो अमृतानि नामो
॥३म्॥ अप्सरा जारमुपसिष्मियाणा योषा बिभर्ति परमे व्योमन् चरत्प्रियस्य योनिषु प्रियः सन्सीदत्पक्षे हिरण्यये स वेनो ॥३म्॥
ऊर्ध्वो गंधर्वो अधि नाके अस्थात्प्रत्यङ्चित्रा बिभ्रदस्यायुधानि वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्वर्ण नाम जनत प्रियाणि ॥३म्॥ द्र
प्सः समुद्रमभि यज्जिगाति पश्यन्गृध्रस्य चक्षसा विधर्मन् भानुः शुक्रेण शोचिषा चकानस्तृतीये चक्रे रजसि प्रियाणि
॥३प॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूति
भिः सीद सादनं ॥३म्॥ देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामि
ज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥३म्॥ आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मंतं रथमृतस्य तिष्ठसि बृहस्पते भीममभित्रदंभ

देंभा०
२७

नरक्षोहणंगोत्रभिदंस्वर्विदं ३ न्म।सुनीतिभिर्नयसित्रायसेजनंयस्तुभ्यंदाशान्नतमंहोअश्नवद्ब्रह्मद्विषस्तपनोमन्युमी
रसिबृहस्पतेमहितत्तेमहित्वनं ३ न्म।नतमंहोनदुरितंकुतश्चननारातयस्तितिरुर्नद्वयाविनः।विश्वाइदस्माद्ध्वरसो
विबाधसेयंसुगोपारक्षसिब्रह्मणस्पते ३ न्म।त्वंनोगोपाःपथिकृद्विचक्षणस्तवव्रतायमतिभिर्जरामहेबृहस्पतेयोनोअभि
ह्वरोदधेस्वातंमर्मर्तुदुच्छुनाहरस्वती ३ न्म।उतवायोनोमर्चयादनागसोऽरातीवामर्त्तःसानुकोवृकः।बृहस्पतेअपतंवर्त्त
यापथःसुगंनोअस्यैदेववीतयेकृधि ३ न्म।त्रातारंत्वातनूनांहवामहेऽवस्पर्त्तरधिवक्तारमस्मयुं।बृहस्पतेदेवनिदोनिबर्ह
यमादुरेवाउत्तरंसुम्नमुन्नशन् ३ न्म।त्वयावयंसुवृधाब्रह्मणस्पतेस्पार्हावसुमनुष्यादंदीमहि।यानोदूरेतळितोयाअराता
योभिसंतिजंभयातांअनप्नसो ३ न्म।त्वयावयमुत्तमंधीमहेवयोबृहस्पतेपप्रिणासस्निनायुजा।मानोदुःशंसोअभि
दिप्सुरीशतप्रसुशंसामतिभिस्तारिषीमहि ३ न्म।अनानुदोवृषभोजग्मिराहवंनिष्टप्ताशत्रुंपृतनासुसासहिः।असिसत्य
ऋणयाब्रह्मणस्पतउग्रस्यचिद्दमितावीळुहर्षिणः ३ न्म।अदेवेनमनसायोरिषण्यतिशासामुग्रोमन्यमानोजिघांस
तिबृहस्पतेमाप्रणक्तस्यनोवधोनिकर्ममन्युंदुरेवस्यशर्द्धतः ३ न्म।भरेषुहव्योनमसोपसद्योगंतावाजेषुसनिताध
नंधनंविश्वाइदर्योअभिदिप्स्वोमृधोबृहस्पतिर्विववर्हारथांइव ३ न्म।तेजिष्ठयातपनीरक्षसस्तपयेत्वानिदेदधिरेदृष्टवीर्यं राम
आविस्तत्कृष्वयदसत्तउक्थ्यंबृहस्पतेविपरिरापोअर्दय ३ न्म।बृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्द्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु २७

यद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रं ३ न्म।मानःस्तेनेभ्योयेअभिद्रुहस्पदेनिरामिणोरिपवोन्नेषुजागृ
धुः।आदेवानामोहतेविव्रयोहृदिबृहस्पतेनपरःसाम्नोविदुः ३ न्म॥विश्वेभ्योहित्वाभुवनेभ्यस्परित्वष्टाजनत्साम्नःसाम्नःक
विः।सऋणचिदृणयाब्रह्मणस्पतिर्द्रुहोहंतामहऋतस्यधर्त्तरि ३ न्म।तवश्रियेव्यजिहीतपर्वतोगवांगोत्रमुदसृजोयदंगि
रः।इंद्रेणयुजातमसापरीवृतंबृहस्पतेनिरपामौब्जोअर्णवं ३ न्म।ब्रह्मणस्पतेत्वमस्ययंतासूक्तस्यबोधितनयंचजिन्वविश्वं
तद्भद्रंयदवंतिदेवाबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ३ न्म।बृहद्वदेमविदथेसुवीराइतिपादेवारकामायेपत्नीपथाभिलषितंवीरंध्याया
त।काराधद्धोत्राश्विनावांकोवांजोषउभयोः।कथाविधात्यप्रचेताः ३ न्म॥विद्वांसाविद्दुरःपृच्छेदविद्वानित्थापरोअचेतानूचिन्नु
मर्त्तेअक्रौ ३ न्म॥ताविद्वांसाहवामहेवांतानोविद्वांसामन्मवोचेतमद्य।प्रार्चद्दयमानोयुवाकुः ३ न्म।विपृच्छामिपाक्यानदेवा
न्वषट्कृतस्याद्भुतस्यदस्रा।पातंचसह्यसोयुवंचरभ्यसोनः ३ न्म।प्रयाघोषेभृगवाणेनशोभेययावाचायजतिपज्रियोवां
प्रैषयुर्नविद्वान् ३ न्म।श्रुतंगायत्रंतकवानस्याहंचिद्धिरिरेभाश्विनावाम्।आक्षीशुभस्पतीदन् ३ न्म।युवंह्यास्तंमहोरन्युवंवाय
न्निरततंसतं।तानोवसूसुगोपास्यातंपातंनोवृकादघायोः ३ न्म।माकस्मैधातमभ्यमित्रिणेनोमाकुत्रानोगृहेभ्योधेनवो
गुःस्तनाभुजोअशिश्वीः ३ न्म।दुहीयन्मित्रधितयेयुवाकुरायेचनोमिमीतंवाजवत्यैइषेचनोमिमीतंधेनुमत्यै ३ न्म।आनो
विश्वाभिरूतिभिरश्विनागच्छतंयुवंदस्राहिरण्यवर्त्तनी।पिबतंसोम्यंमधु ३ न्म।आनूनंयातमश्विनारथेनसूर्यत्वचा

दे॰भा॰ २८ भुजीहिरण्यपेशसाकवीगंभीरचेतसा ३म्। आयातंनहुषस्पर्यांतरिक्षात्सुवृक्तिभिः पिबाथोअश्विनामधुकण्वानांसवनेसुतं
३म्। आतर्यावाराणाद्वथ्यमायज्ञक्षमितिपंचवर्षस्रन्नयोवांक्षिकेप्रवपित्रवारेभिरुयातं। आतर्यावाराणाद्वथ्यमायज्ञक्षंपुराग
धाहररुषःपिबातःआतर्हिंयज्ञमश्विनादधातेप्रशंसंतिकवयःशर्दमाजौ ३म्। प्रातर्यज्ञधमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेव
अजुष्टमतान्योअस्मयजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयो ३पू। हिरण्यत्वमधुवर्णोघृतस्नुःपृक्षोवहन्नारथो
वर्त्ततेवांमनोजवाअश्विनावातरंहायेनतियाथोदुरितानिविश्वा ३म्॥ योभूयिष्ठंनासत्याभ्यांविवेषचनिष्ठंपित्वोररतेवि
भागेसतोकमस्मपीयरक्षमीभिरन्तईमासःसदमिन्नुतुर्यो ३म्। समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेमा
नोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानो ३म्। तनईलेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयेग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयेया
भिर्भरेकारमंशायजिन्वथस्ताभिरूषुऊतिभिरश्विनागतं ३म्॥ युवोर्दानायसुभराअसश्चतोरथमातस्थुर्वचसंनमं
तवेयाभिर्धियोवथःकर्मन्निष्टयेताभि॰गतं ३म्। युवंतासांदिव्यस्यप्रशासनेविशांक्षयथोअमृतस्यमज्मना
याभिर्धेनुमस्वंपिन्वथोनरात्ताभि॰गतं ३म्। याभिःपरिज्माननयस्यमज्मनाद्विमातातूर्षुतरणिर्विभूषतियाभिस्त्रि
मंतुरभवद्विचक्षणास्ताभि॰गतं ३म्। याभीरेभंनिवृतंसितमद्भ्यउदंदनमैरयतंस्वर्दृशेयाभिःकण्वंप्रसिषासंतमावतंता राम
भि॰गतं ३म्। याभिरंतकंजसमानमारणेभुज्युंयाभिरव्यथिभिर्जिजिन्वथुर्याभिःकर्कंधुंवय्यंचजिन्वथस्ताभि॰गतं ३ २८

याभिःशुचंतिंधनसांसुषंसदंतप्तंघर्ममोम्यावंतमत्रयेयाभिःपृश्निगुंपुरुकुत्समावतंताभि॰गतं ३म्। याभिःशची
भिर्वृषणापराव्रजंप्रांधंश्रोणंचक्षसएतवेकृथःयाभिर्वर्तिकांग्रसिताममुंचतंताभि॰गतं ३म्। याभिःसिंधुंमधु
मंतमसश्चतंवसिष्ठंयाभिरजरावजिन्वतंयाभिःकुत्संश्रुतर्यंनर्यमावतंताभि॰गतं ३म्। याभिर्विश्पलांधनसामथ
र्व्यंसहस्रमील्हआजावजिन्वतंयाभिर्वशमश्व्यंप्रेणिमावतंताभि॰गतं ३म्। याभिःसुदानूऔशिजायवणिजे
दीर्घश्रवसेमधुकोशोअक्षरत्कक्षीवंतंस्तोतारंयाभिरावतंताभि॰गतं ३म्॥ याभीरसांक्षोदसोद्नःपिपिन्वथुरन
श्वंयाभीरथमावतंजिषेयाभिस्त्रिशोकउस्रियाउदाजतताभि॰गतं ३म्। याभिःसूर्यंपरियाथःपरावतिमंधा
तारंक्षैत्रपत्येष्वावतंयाभिर्विप्रंप्रभरद्वाजमावतंताभि॰गतं ३म्। याभिर्महामतिथिग्वंकशोजुवंदिवोदासंशंबर
हत्यआवतंयाभिःपूर्भिद्येत्रसदस्युमावतंताभि॰गतं ३म्। याभिर्वम्रंविपिपानमुपस्तुतंकलिंयाभिर्वित्तजानिंदु
वस्यथोयाभिर्व्यश्वमुतपृथिमावतंताभि॰गतं ३म्। याभिर्नराशयवेयाभिरत्रयेयाभिःपुरामनवेगातुमीषथुर्याभिः
शारीराजतंस्यूमरश्मयेताभि॰गतं ३म्। याभिःपठर्वाजठरस्यमज्मनाग्निर्नादीदेच्चितइद्धोअज्मन्नायाभिःशर्या
तमवथोमहाधनेताभि॰गतं ३म्। याभिरंगिरोमनसानिरण्यथोग्रंगच्छथोविवरेगोअर्णसःयाभिर्मनुंशूरमिषा
समावतंताभि॰गतं ३म्। याभिःपत्नीर्विमदायन्यूहथुराघवायाभिररुणीरशिक्षतंयाभिःसुदासऊहथुःसुदेव्यंताभि

दे॰भा॰ ॰गतो ३ मृ॰ याभिः शंताती भवथो ददाशुषे भुज्युं याभिरवथो याभिरध्रिगुं ओम्यावतीं सुभरामृतस्तुभं ताभि॰गतो ३ मृ॰ याभिः कृ
२९ शानुमसने दुवस्यथो जवे याभिर्यूनो अर्वंतमावतं मधु प्रियं भरथो यत्सरड्भ्यस्ताभि॰गतो ३ मृ॰ याभिर्नरं गोषुयुधं नृषाह्ये
क्षेत्रस्य साता तनयस्य जिन्वथो याभी रथां अवथो याभिरर्वतस्ताभि॰गतो ३ मृ॰ याभिः कुत्समार्जुनेयं शतक्रतू प्र तुर्वी
तिं प्र च दभीतिमावतं याभिर्ध्वसंतिं पुरुषंतिमावतं ताभि॰गतो ३ मृ॰ अप्नस्वतीमश्विना वाचमस्मे कृतं नो दस्रा वृषणा मनी
षाम् अद्यूत्येवसे नि ह्वये वां वृधे च नो भवतं वाजसातौ ३ मृ॰ ततो ध्वर्युः सोपयो निष्ठतारू चितोय म्ने इत्युक्ते अरूरुचदुषसः इत्येता
मभिष्टुयात्॥ अरूरुचदुषसः पृश्निरग्रिय उक्षा बिभर्ति भुवनानि वाजयुः मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृच
क्षसः पितरो गर्भमादधुः ३ मृ॰ द्युभिरक्तुभिः परि पातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः तन्नो मित्रो वरुणो मामहंता
मदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ३ मृ॰ द्युतिर॰ भिस्र॰ यो ३ मृ॰ द्युभिरक्तु॰ गभिस्त्रेल तयो ३ प॰ इत्युक्त्वा मपात्रिः परिश्रा
यमंतीज म्लनुपस्थष्यो निष्ठेत्॥ ततत अध्वर्युर्वेदोक्तेनापकाशानुवाकेन गर्भो देवानामित्यादिकेन सार्द्धं कंडि
काष्टकेन मा मा हिंसीरित्यंतेन महावीरं पुरस्तान्नंतुर्यात्॥ अत्र होता स्म ध्वर्यवो वा वयं सेत मनुवाकं॥ ॥तथा वा
सूत्रायतस्त्वं॥ ॥समुद्राय्येन तमध्वर्युर्वा वावयंतीति॥ सोत्र प्रदर्श्यते॥ गर्भो देवानां पिता मतीनां पतिः प्रजानां॥ राम
सं देवो देवेन सवित्रा गत सं सूर्येण रोचते॥१॥ समग्निरग्निना गत सं दैवेन सवित्रा सं सूर्येणारोचिष्ट स्वाहा सम २९

ग्निस्तपसागत सं दैव्येन सवित्रा सं सूर्येणारूरुचत॥२॥ धर्ता दिवो विभाति तपसस्पृथिव्यां धर्ता देवो देवानाम
मर्त्यस्तपोजाः वाचमस्मे नियच्छ देवायुवं॥३॥ अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरंतं स सध्री
चीः स विषूचीर्वसान आवरीवर्ति भुवनेष्वंतः॥४॥ विश्वासां भुवां पते विश्वस्य मनसस्पते विश्वस्य वचसस्पते स
र्वस्य वचसस्पते देवश्रुत्त्वं देव घर्म देवो देवान्पाह्यत्र प्रावीरनु वां देववीतये मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यां॥५॥
हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वा ऊर्ध्वो अध्वरं दिवि देवेषु धेहि॥६॥ पिता नोसि पिता नो बोधि नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः
॥ इत्यपकाशानुवाकः॥ ॥तेन महावीरमुपस्थाय पुनर्मदंतीरुपस्पृश्य यथासनमुपविशति॥ अत्र उपवि
शनीयेकवचनात् ब्रह्मयजमानयोः पश्चान्निवृत्तिरिति केचित्॥ षड्पतिष्ठंत इति शतपथश्रुतेः षड्हरा
स्य यजमाना घर्मोपयुक्ताः सर्वे ऋत्विज उपतिष्ठंत इत्येवं परार्थत्वाद्ब्रह्मयजमानयोरपि उपस्थानं भवती
ति वदंस्प्रदाय॥ ततोध्वर्युर्गार्हपत्यसमीपे गच्छति इड एहि अदित एहि सरस्वत्येहीति दोहनार्थं गामाहू
य माता यां होपविष्ट एवमुपहूयेत्येतमभिष्टुयात्॥ त्रिः॥ उपहूयेसुदुघां धेनुमेतां सुहस्तो गोधुगुत दोहदेनां श्रे
ष्ठं सवं सविता साविषन्नोभीद्धो घर्मस्तदु षु प्रवोचो ३ मृ॰ उपहूय॰ देनां श्रेष्ठं॰ वोचो ३ षा॰ उपदेनो श्रेष्ठं॰ वोचो
३ मृ॰ ततस्तामागच्छंतीं गां हिंकृण्वती त्यभिष्टुयात्॥ हिंकृण्वती वसुपत्नी वसूनां वत्समिच्छंती मनसाभ्यागा

दे॰भा॰ ३०

दुहामश्विभ्यांपयोअघ्न्येयंसावर्द्धतांमहतेसौभगायोऽ३म्।ततोरशनयास्थूणायांबध्यमानायांगविअभित्वेत्य
भिष्टुयात्।अभित्वादेवसवितरीशानंवार्याणांसदावन्भागमीमहेऽ३म्।ततोगविस्ववत्संनिर्यमाणायांसमा
वत्संसंवत्सइत्येतेद्वेऋचावभिष्टुयात्॥समीवत्संनमातृभिःसृजतागयसाधनंदेवाव्यंमदमभिद्विशव
सोऽ३म्।संवत्सइवमातृभिरिन्दुर्हिन्वानोअज्यते।देवावीर्मदोमतिभिःपरिष्कृतोऽ३म्।ततोवत्सेस्तनम
भिपद्यमानेस्तनंगृह्णातिसतियस्तेस्तनइत्येतामभिष्टुयात्।यस्तेस्तनःशशयोयोमयोभूर्येनविश्वापु
ष्यसिवार्याणियोरत्नधावसुविद्यःसुदत्रःसरस्वतितमिहधातवेकोऽ३म्।ततःस्तनादपनीयमानेवत्से
गौरमीमेदित्येतामभिष्टुयात्।गौरमीमेदनुवत्संमिषन्तंमूर्धानंहिङ्ङकृणोन्मातवाउ।सृक्वाणंघर्ममभिवावशा
नामिमातिमायुंपयतेपयोभिऽ३म्।ततोदोहनकर्त्रेप्रैषंधर्म्यांदोहनार्थंगोत्रिकटेउपविशतिसनितमसे
दुपसंजानानाउपेत्येतेद्वेअभिष्टुयात्।नमसेदुपसीदतदध्नेदभिश्रीणीतन।इन्दुमिन्द्रेदधातनोऽ३म्।संजाना
नाउपसीदन्नभिज्ञुपत्नीवन्तोनमस्यंनमस्यन्रिरिक्वांसस्तन्वःकृण्वतस्वाःसखासख्युर्निमिषिरक्षमाणाः
ऽ३म्।ततोघर्मदुघांदुह्यमानांपाणिविदोहेनगामित्येतयासज्ञाभिष्टुयात्।दोहेनगामुपशिक्षासखायंप्रबो राम
धयजरितर्जारमिन्द्रंकोशंनपूर्णंवसुनान्यृष्टमाच्यावयमघदेयायशूरोऽ३म्।दुहन्तिसप्तैकामुपद्वापञ्चसृज ३०

तेरश्मिनिष्क्रम्यपश्चांदिशमुदकंनयादित्संभवतिपश्चांदिशमुदकमाहरणार्थंगच्छतिप्रस्थयजमानोयत्नीवगच्छतिहोत्राप्रेषितोवत्सम
रोनक्रमेसाप्रेद्वेवत्वेत्येतस्त्रकंपंचदश्यंद्वादशीरहितन्नापउपधं।सवेदहर्म्मिमघमुक्तंमनुध्रुयात्॥तत्रप्रथममाषानवर्चःपठेत्।
उप्रदेवत्रान्ब्रह्मणेगातुरेतत्वयोअच्छामनःप्रयुक्ति।मंहीमित्रस्यवरुणस्यधासिंपृथुज्रयसेरीरधासुष्टुतिंओऽ३म्प्रदेवक्रिमंहीरुत्कोऽ३प्रवे-क्रि
मंही-सुष्टुतिओऽ३म्।अधुर्य्यवोहविष्यंतोहिभूताच्छायइन्द्रोशनतीरुशन्तः॥अवयाम्नहेअश्वराणःसुपर्णस्तमास्वधमर्त्रिमघासुहस्तोऽ३म्अध
र्यवोयइत्त।समुद्रमपांनयातंहविषायजध्वं।सवोददहर्म्मिमद्यमुक्तंतसेत्सोमंमधुमन्तसुनोतोऽ३योनिधिमोदीयसदस्वंतर्यवि
प्रासईलतेअर्धरेषु।अपोनयात्मधुमतीरपोदाअभिप्रिंद्रोवावृधेवीर्यायोऽ३याभिःसोमोमोदतेहर्षतेचकल्याणीभिर्युवतिभिर्नमर्त्य
ः॥ताअधुर्य्योअपाअछापरेहियदासिंचाओषधीभिःपुनीतोऽ३एवेयद्येनयुवतयोममंतयरीमुशन्तुशतीरेत्यछ।संजानानेनमनसासंचिकि
त्वेधुर्यवोविषणापश्चदेवोऽ३यावोदृतास्योअङ्करुणोदुलोकंपोदेवमव्याअभिशस्तेरमुंचतनत्स्माइन्द्रायमधुमन्तमर्म्मिंदेवमादनंप्रहि
णोतनायोऽ३म्प्राप्रहिनोतमधुमंतमूर्मिंगर्भोयोवःसिंधवोमध्वउत्सः॥घृतपृष्ठमीड्यमध्वरेष्वापोरेवतीःशृणुताहवंमेर्तंसिंधवो
मत्सरमिंद्रपानमूर्मिंद्रपानमूर्मिंप्रहेतयअपेइत्यर्धर्चःअर्धर्चेविरमेत्।ततोधर्य्युःऊर्णपञ्चगृह्णीतचतुर्गृहीतेनाप्याहुतोहूयमानायांम
दच्युतमित्येनेनसंधायहिनोतेत्येतकादशीपठेत्।मदच्युतमौशानंनभोजांपरित्रितंतंसुविचरंतमुष्णोऽ३हिनोतानोअध्वरेदेवयज्याहिनोत

प्रस्तरस्तनेपंथमानां॥ ततोध्वर्य्वादिभिर्देवयजनं प्रतिगृहीतास्तु एकधनाख्यकुंभस्थास्तु आनीयमानास्तु आवर्द्द ततीरित्येतां स्तुतस्य
दशमीन्त्रस्यचो गायत्र्यर्द्धेन संधायपठेत् त्रुतस्यपोगे विपधम्र धःस्रष्टी वरीर्भृतनास्त्यमायो २ आवर्द्द ततीस्वनु दिधा रागो
युवधोत्तनिषवेवरंतीः॥ अत्रार्द्धर्चे विरमेत्॥ तत एकधनाकुंभेषु दृश्यमानेषु शिष्टेनार्द्धर्चेनोत्तरां संधायपठेत्॥ कृषेजनिती भुवन
स्यपत्नी रपोवंदस्वसहृधः सयोनोऽ३ प्रतिपद्यो अदस्त्रमायती ध्यंतंयवोसिविस्रतीर्भिधूनि। अत्रापि विरामः॥ ततः सर्वेषु चात्वालसमीपे
आगतेष्वध्वर्युप्रमुखास्ता परिमेत्रावरुणचमसं वसतीवरी कुंभं चपरस्परं संस्पर्शयति। अथ यदा मैत्रावरुणचमसेवसतीवरीर्निनी
यमैत्रावरुणचमसाद् वसतीवरीकुंभेष्वानिनयति। तस्मिन् क्रियमाणे अध्वर्युभिर्मलसेत्येतेनार्द्धर्चेन समन्यायं तीत्यर्चं संधाय पठेत्॥२
तिभाष्यकारमतं चात्वालोकरणेवंतेरेष्वागतास्वप्सु पठेदित्यद्वृत्तिकारमतं। ब्राह्मणभाष्येपि पद्धतिकारमतेनैषां॥ अध्वर्युभिर्मिलनसामंति
राना इंद्रायसोमं सुषुतं भरंतो३ समन्यायंत्युपयंत्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणंति। अत्रापि विरमेत्॥ ततो ध्वर्युर्होतृचमसे वसतीवरीर्नि
नयति। तास्वानीयमानास्तु तमस्त्रु विमित्यर्द्धर्चेनायोनदेवीरित्येतां संधायपठेत्॥ तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरा
पो३ आपो नदेवीरुपयंति होत्रियमवः पश्यंति वितंतं यथा रजः॥ ततो हविर्धानं प्रत्येकधनादिष्वास्थानीयमानासु प्राचेरित्यर्द्धर्चे
नाधेनवइत्येतां संधायसकृलाम्नेचं पठित्वाम कारांत प्रणवेनावस्येत्॥ प्राचैर्द्दवासः प्रणयंति देवयुं ब्रह्मप्रियं जोषयंतेवराइवोऽ३ आ

धेनवः पयसा तत्स्वर्यादीभ्रमर्द्दतीरुपनोयंतु मध्वा। महो रायेबृहतीः सप्तविप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीतो३ म्॥ ततोध्वर्युर्होतारं पृच्छति अ
ध्वर्य्यवेषीरपा३इति स्तुतांतेन त्रिमध्ये शानवुचतुर्मीत्रायाज्ञिकी स्तुतिरिति कल्पवचनाच्चतुर्मात्रे रास्तुतेन भाव्यमिति कथं विमात्र
तेति चेत्॥ नाप्रत्याख्यासामदति यज्ञाधिकारेऽनुवर्तमाने गपिद्युलयोत्तिकीतिवचनातिरेकात् आम्राय पादेस्वतिगदोक्ता यायेत
प्रयुज्यमानायाम्र विप्लुते त्रिमात्रेत्रेवा। अत्र चाध्वर्युर्होता संमुखस्तिष्ठति ततः पठेत्॥ अथाध्वर्युर्होतारमम्याश्वत्यातिष्ठति तं होता
प्रत्येतीतिप्रति॥ ततोध्वर्युरुतेवनेनमुरितिप्रत्याह॥ ततो होतानिगदं तास्वध्वर्यवित्यादिमनुष्टुप्सर्वपठेत्॥ तास्वध्वर्यवाधावें
द्रायसोममूर्जस्वंतं पयस्वंतं मधुमंतं वृष्टिवनिं वसुमंतं रुद्रवंत आदित्यवंत ऋभुमंतं विभुमंतं वाजवंतं बृहस्पतिमंतं विश्वदेव्यावंतं य
स्य पीत्वामदइंद्रो वृत्रा णि जंघनत्प्रसजन्यानि तारिषों विपोथं त्यध्वभिज्ञामयो अध्वरीयतां॥ उतेमनंनमुरापो३ अस्मै प्रभरतेत्युपस्पर्शयाभि
र्वा स्वर्थः सहा इमामर्द्दाथिकाम्रेचमुक्त्वा उपोच्चायतत्तोध्वर्युमच्चात्याद्दक्षिणावृत्ता अदभिमुखः स्थित्वा तत्रैवतिष्ठन्नुत्तरामध्यर्द्धं वदेत्॥ त
तः सिंधुभ्यः कर्त्तं हविरित्येतेन सदसस्प्रयत्रे वदेत्यततस्योयोनमां च तुर्दशी में मा आमन्त्रितेतां संधायोत्तमपादे च दशमात्रमात्रायं इत्येतयाविः
परिष्यात्॥ ततो हिंवेत्वध्वरे॥ आपो देवीरुपद्रुपेय त्रगावः पिवंन्ति नः सिंधुभ्यः कर्त्वं हवी३ओवो एमाप्रमचैव तीन्ती विधन्याप्रध्ध्यवःसा
दयतासस्थायः॥ निबर्हिषिधत्तनसोम्यासोयां नप्रासंविदाना स्स एनोद्रआगमत्रपउशतीर्बर्हि रेदं न्यधरे अस्मदं देवयंतीः॥ अध्वर्यवःसु

द॰ भा॰ नुतेऽग्रपसोममम्नदुवः स्तुपाकादेवयज्योऽग्न्याम्मत्रायम्येतीः॥ अध्वर्युयः यज्ञोऽग्न्यागमत्रायस्येतीः। अध्वन्यज्योऽग्नम्॥ ततः सव्यावृत्या ध्रुवः स्थि
त्वायतउचेच्छितस्तस्मैवेभविशति। ततो अध्वर्युर्हविर्धानं प्रविश्य दक्षिणस्यानसोऽधस्तादुपरवदेशे आनडुहे अधिषवणचर्मणि सो
ममभिक्षुरान्धृति॥ तत्राध्वर्युरधिषवणचर्मण उत्तरभागे प्रत्यङ् उपविशति। यजमानोऽप्यधिषवणचर्मण उत्तरतोऽध्वर्युमपरेण। ब्रह्मा
तु दक्षिणतआसीत तां॥ ततोऽध्वर्युः सोमाभिषवं कृत्वा उपांशुनामकं ग्रहं गृहीत्वा जुहोति। ततः ब्रह्मा स्वस्थाने गत्वा तस्मै उपवि
शति। यजमानस्तं ग्रहमानं होत्रा प्राणं मे इत्यादिनाऽनुप्राणिति॥ बहिः प्रासं गमयेदित्यर्थः॥ प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभ
व सूर्यायेति। तत उदितेन तथीमसंज्ञं ग्रहं गृहीत्वाऽध्वर्युर्जुहोति। तं होता व्यानं मे इत्यादिनाऽनुव्यानिति। प्राप्त समयं। प्रवेश्यतीत्यर्थः। अपा
नं मे पाह्यपानं जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय इति। ततो यजमानो जुहावि हविर्धानं प्रविश्य ग्रहणाय पात्राणां सादनं कुर्वन्ति होमेत्वसदे यो त
तोऽध्वर्युरैन्द्रवायवादीन् क्रमप्राप्तान् ग्रहान् गृह्णाति। ततः पुनर्ब्रह्मयजमानयोर्हविर्धानप्रवेशः। सर्वे ग्रहा गृहीत्वा स्थाप्य। अथ हवि
र्धानमध्यएवनिक्रमणयोच्छितमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता चारभते प्रतिप्रस्थातारं प्रस्तोता प्रस्तोतारमुद्गाता उद्गातारं प्रतिहर्तारं ब्रह्माणं यज
मानं मैत्रावरुणएवं समन्वारब्धा हविर्धानान्निष्क्रामन्ति। ततः सर्वे चात्वालं गत्वा मार्जनं कुर्वन्ति। आहवनीये ग्नौ तत्र सम्पन्नहस्ते नाध्वारं
भो दक्षिणेन होमः। अथवा होमान्तं तरमेव सर्वेषामन्वारंभः। मैत्रावरुणस्य नहोमः। मैत्रावरुणाम्पेति ध्यकरूत्तरकरणात् ब्रह्मणाप्ये राम॰

द्रप्सस्कन्दति द्रप्सश्चस्कन्देत्येताभ्यामृग्भ्यां द्रव्यं प्रचरणाभ्यामास्थाल्याः सरूपं सरूपं गृहीत्वा समिध्वेकं पवमानाः स्तावकत्विग्भ
व नीये। अस्य होमस्य विप्रुड्ढोम इति संज्ञा। यस्ते द्रप्सः स्कन्दति यस्ते अंशुर्बाहुच्युतो धिषणयोरुपस्थात्॥ अध्वर्योर्वा परि वा यः पवित्रा
त्तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतं स्वाहा॥ द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनुद्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। समानं योनिमनु संचरन्तं द्र
प्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः स्वाहा इति॥ स्वाहाकारान्ते होममन्त्राणामिति सूत्रात् सर्वत्र होममन्त्रान्ते स्वाहाकारो भवति मनु संचरन्तं द्रप्सं जु
होम्यनु सप्त होत्राः स्वाहाकारान्ते होममन्त्राणामिति सूत्रात् सर्वत्र होममन्त्रान्ते स्वाहाकारो भवति॥ ततः सर्वे ऋत्विज आस्तावोप
विशनपर्यन्ते विच्छेदो यथा न भवति तथा गत्वा आस्तावे उपविशन्ति। आस्तावशब्देनाहवनीयादुत्तरेण चात्वालाद्दक्षिणतो निर्दिष्ट
मानस्थलविशेष उच्यते॥ ततः ब्रह्मा मैत्रावरुणश्च दक्षिणत उपविशतः। मैत्रावरुणः प्राङ्मुखः ब्रह्मणोपि तस्मीमुप्रवेशनं॥ ततः
प्रस्तोता ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्तो ब्रह्मा मैत्रावरुणोऽपि आयुष्मत्य ऋचो मागात तन्तुपाः सम्नः स्तुत देवस्य सवितुः प्रसवे। इति
जपित्वा। ओं स्तुध्वमिति ब्रूतः। एष एव सर्वेषां स्तोत्राणां प्रसवः। यजमानस्तु पवमानानामुपाप्यस्य अथम प्रस्तावान्तेऽसतो मा इत्यादि
मंत्रं जपति। असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्मामृतं गमय मृत्योर्मामृतंगमयेति। तत उद्गातारो बहिष्पवमानाख्ये
नोपास्मै गायता नर इति तृचेन स्तोत्रं कुर्वन्ति॥ ततो बहिष्पवमानसमाप्तौ यजमानो जपेत्। श्येनोऽसि पत्वा गायत्रछन्दा अनु

दे॰भा॰ त्वारभेस्वस्तिमासंपारयास्ययज्ञस्योदृचंइति।माध्यंदिनपवमानसमाप्तौस्तुपसोमासिपवत्वात्रिष्टुबुंद्राइत्याद्युक्ताअनुत्वारभइत्याद्
दर्कः॥अनुषंगःसमानः।पठनीयउक्थ्यः।आर्भवपवमानसमाप्तौसखायासिपवतानगर्वदाइत्युक्ताअनुत्वारभइत्यादिपूर्ववत्
ठेत्॥होताबर्हिष्पवनेष्कृतेतस्याध्नस्यएवउपयेत।उपहूतोदेवाअस्यसोमस्यपवमानस्यविचक्षणस्यभक्षउपमांदेवाहूयंताम्
स्यसोमस्यपवमानस्यविचक्षणस्यभक्षेमसात्वाभक्षयामिवाचात्वाभक्षयामिप्राणेनत्वाभक्षयामिचक्षुषात्वाभक्षयामिश्रोत्रेणा
त्वाभक्षयामिइति॥ ॥ततोध्वर्युराग्नीध्रेग्रहंहविर्द्धानंप्रविश्यग्रहणाति॥तत्रब्रह्मयजमानोयथान्यायमुपविशतस्तस्मी।ततोग्निदेव
ताकःसवनीयःपशुर्भवति।इंद्राग्नीदेवताकोवा।एकादशिनावा।तत्रैतादेवताः।अग्निः।सरस्वती।सोमः।पूषा।बृहस्पतिः।विश्वेदे
वाः।इंद्रः।मरुतः।इंद्राग्नी।सविता।वरुणः।एतद्देवत्याएकादशकायुशवोभवंति॥ ॥अथाग्नेयस्यपशोःपद्धतिर्लिख्यते॥ ॥तत्रोपाप्र
पपरिव्ययणमेव।ब्रह्मयजमानयोःस्वस्थानेउपवेशनं।तत्राग्नीध्रीयमुपस्थिनेयोयूपोसमादिनासंस्कृतस्तस्मिन्नेवयूपेपूर्व
दिनेयथारशनयापरिव्ययणंकृतंतामूर्ध्वीकृत्वातस्याःस्थानेपुनःपरिव्ययणंकरोत्यध्वर्युः।तत्रपरिव्ययमाणायानुब्रूहीति
तिसंप्रेषितोहोतायुवासुवासाइत्यन्तयाऋचापरिदध्यात्॥युवासुवासाः॰मान॥तंधी॰यंतो३युवा॰नः।तं॰यंतो३युवा॰नः।तं॰धीरो३स्॥
आवत्स्या।ततोग्निमेथनं।तत्राभिता।देवसवितरित्यादियजेनयज्ञमित्यंतंपूर्ववत्॥ततएहिहोतरित्यामंत्रितोहोतातन्नराचात्वालोत्क राम॰

रोमविश्योत्तरवेदेःपश्चान्महावेदेर्बहिराक्रमणंकृत्वाग्नयेसमिध्यमानायेतिसंप्रेषितःकंप्रयथाग्नीषोमीयवत्कुर्यात्।
तत्रसप्तदशसामिधेन्यः।आवाहनं।आवहदेवान्यजमानाय।अग्निमग्नआवह।वनस्पतिमावह।इंद्रंवसुमंतमावह।इंद्र
द्रवंतमावह।इंद्रमादित्यवंतमृभुमंतंविभुमंतंवाजवंतंबृहस्पतिमंतंविश्वदेव्यावंतमावह।देवाआज्यपानित्यादिसमानं।
ततोध्वर्युसंप्रेषितोनंतंकृत्वापरामोरीतिमंत्रंजपित्वाप्रवृत्ताहुतीजुहोति॥तत्रमैत्रावरुणस्येत्यच्छावाकादीनांचात्वालोत्कर
वेतरप्रविश्यप्रवरणानुष्ठेयं।अग्निर्होतावास्तिरादियदध्वर्युकर्त्तकंवरणंतेनक्रमेणवक्तृमैत्रावरुणःपश्चात्तारव्यश्चाहुतीर्जुहोत्वा
पद्रस्यादिनासकृत्तसकृद्धीतेननुद्रुति।अच्छावाकस्यप्रवराभावात्प्रवृत्ताहुतिहोमः।अनुमित्रावरुणौप्रशास्तारौप्रशास्त्रादिति
कात्यायनसूत्रेदृष्टवचनेनाच्छावाकस्यापिद्वितीयस्यवरणमितिकर्कभाष्येव्याकृतत्वात्कथमच्छावाकस्यवरणाभावइतिचेत्।न।
उक्तिविरोधात्।उक्तोत्तरविरोधाद्युक्त्याद्वि।सवाइलायामुपहूतायामागतमतस्मान्नतस्यवरणमेइतिश्रुतेः॥मनुष्येनुस्पष्ट
मेवैकस्यवरणंस्मृतिर्नं।मित्रावरुणौप्रशास्तारौप्रशास्त्रादितिप्रशास्तारमिति।यच्चकर्केणादिवचनेनाच्छावाकोपिवृतइत्यु
क्तंतदभिप्रायंसएववेद।तस्मादच्छावाकस्यप्रवराभावात्प्रवृत्ताहुतिहोमइत्येवसैद्धांतिकवर्त्मसरणिरिति।नात्रभ्रांतिःकार्या।अ
स्यापायेनतुप्रवृत्ताहुतीर्जुहुयात्इतिवषट्कर्त्रोरेवच्छावाकादितिवक्ताच्छावाकस्यानुवादार्थवदरणानिषेधःस्मृतिसतःततैवंक्रमः।

दे॰भा॰

स्वं होता प्रवरस्यामास्यस्थात्याः सकृदाज्यं गृहीत्वाहवनीये जुहोति। जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो वाचस्पतये देवि वाग्यत्ते वाचो मधुम
त्तमं तस्मिन्नो अद्य धाः स्वाहा सरस्वत्यै। इति प्रथमां। नात्रान्ते स्वाहाकारः कृतत्वात्। पुरस्तात्स्वाहाकारेणेति चशब्दात्। ततो मैत्रावरुणः प्रवि
शेत्॥ ततः पुनः सकृदाज्यं गृहीत्वा द्वितीयमुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। तत्र प्रजापतये इति मनसा संकल्पः॥ ततोऽध्वर्युः स्वेदोर्केन मं
त्रेण जुहोति। ततः प्रतिप्रस्थाताध्वर्युवत्॥ ततो मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिपोतारो होतृवत्॥ ततो नेष्टाध्वर्युवत्॥ अग्नीध्रपित
मेव॥ ततो यजमानो होतृवदेवं ततो मैत्रावरुणाः प्रवरता इति होमः। ततो मैत्रावरुणाः स्वयमेव सदर्द्विद्वितीयं वेदिं दंडमादाय होतुरग्रतः
स्थितो हविर्द्धानगृहाद्दक्षिणेनाग्नीध्रीयं दक्षिणेन गत्वा सर्वे यात्रासदः प्रपद्य धिष्ण्यानुत्तरेणोगत्वाध्वर्युवत्॥ ततो मैत्रावरु
णस्य धिष्ण्यस्य पश्चात्तिष्ठति। होतापि तद्वदेव गत्वा स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुत्वा ऐंद्रीमावृत्तमित्यादि कृत्वोपविश्य स्कणाराप्र
तमग्नीषोमीयवत्तत्तुगीता। ततः समिधः प्रेष्येत्युक्तो मैत्रावरुणो होता यक्षदग्निमित्याद्यान्दश प्रयाजप्रैषान्सर्ववदङ्कम
लिश्व पठेत्॥ होता चानुप्रैषं समिद्धो अग्न इत्याद्या दश आप्रीः पठेत्॥ ततः पर्यग्नये नुब्रूहीत्युक्तो मैत्रावरुणोऽग्निर्होता
न इति तिस्रो इत्यादि प्रथमां त्रिरुत्तमां॥ ततउपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्य इत्युक्तो मैत्रावरुणो जेदग्निरित्युपप्रेषमाह। ततो होता देवा
इत्याद्यध्रिगुं पठेत्॥ तत्राशासानामेधपतये मेधं इति विशेषः। देवतैकमेधपतिरिभिक्तो मेधपतिशब्दो द्वितावाचकत्वेन नि राम॰

र्दीरितत्वात्तस्य हि तद्देवतायाः अग्निरुपायाः एकादेकवचनेनोहः। एवं सर्वत्रापि एकदेवत्ये पशौ मेधपतिशब्दो होतव्याः। प्रास्मा
अग्निं भरतेत्यादिपूर्ववत्॥ ततः स्तोकेभ्यो नुब्रूहीत्युक्तो मैत्रावरुणो जुषस्व सप्रथ इत्येकामस्य मिमं नो यज्ञमिति वसकलस्य क्रमः वा ह
त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमां। ततो मैत्रावरुणः स्वाहाकृतिः प्रैषः। होतुः सद्यो जात इति याज्या॥ ततो वाग्यमनमुभयोः। ततोऽध्वर्युणाग्नये छा
गस्य वपायै मेदसोऽनुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणः अग्नेयतिव पायाः पुरोनुवाक्या हाग्नयेतपसुयथांशायेअस्माचिह्यानि देवयुना
नि विद्वान्। सुया ध्यस्यन्तु ह्व्याः रामे नो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम। ततोऽग्नये छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति प्रेषितो मैत्रावरुणः
प्रेषमाह। होता यक्षदग्निं छागस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतर्यजेति होताप्यग्ने हे भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रानियुद्भिः सचसे
शिवाभिः। दिवि मूर्द्धानं दधिषे स्वर्षां जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहं वौषट्। ततो यथाप्रपन्नं निष्क्रम्य चात्वाले इदमापः इति वे
न मार्जनं कुरुतो होतृमैत्रावरुणौ॥ ब्रह्मयजमानयोर्न मार्जनं॥ अपपवायातुवेदिके नेदमापः इति मंत्रेण। (पत्न्या) अपि मार्जनं। परि
व्ययणीयाद्विवमार्जनांते प्रातःसवनेयस्तु कर्म भवति। माध्यंदिने सवने पुरोडाशेन पशुकं कर्म भवति। अग्नेऽस्तनीयस्त्व
नो अन्नं एव द्विःसवने शुभकः सवनीय इति सुत्रकारिति। ततो होता मैत्रावरुणो च्छावाको ग्रावस्तुत्ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी पो
ता अग्नीध्रः सदस्यो यजमानश्च सुगपद्द्विसमा राज्ञविस्यान्विद्धिष्ण्यस्थानयी नुपस्थाय सदः प्रविशंति। तत्रैवं धिष्ण्योपस्थानं॥

दे॰भा॰ हविर्द्धानाग्रप्रदेशे तिष्ठंतो यत्नपत्न्यो यस्यानंतं तत्नी दक्षिणाग्रास्तत्र कुंभमुखाः कुर्वंति। नात्र प्राच्युदीच्याभिमुख्यनियमः॥ तत्र प्रथमं सम
हावेदिस्थमाहवनीयमुपतिष्ठंते। सम्राडसि कृशानो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पिपृहि मा नमस्तेस्तु मा मा हिंसीः इति। ततस्त्मा
हवनीयेपोप्यमथित्वाऽनुप्रहृतोग्निः स संकल्पमात्रेणाध्यायं ततस्तमाहवनीयमेवोपतिष्ठंते। ॐ अपिशोसि दुवस्वान् इति। अत्र स
र्वेष्वपि मंत्रेषु रौद्रेणानीकेनेत्यादि मंत्रशेषस्य मा मा हिंसीरित्येतस्योदर्कोनुषंग इत्यर्थः॥ अप्यवानुषंगेण कर्तव्यः॥ यथाप
ठितैरेवोपस्थानं कर्तव्यं। ततोपरेणोत्तरवेदिं दक्षिणतोत्तरवेदिश्रोणेर्वेदिं हिरण्यवमानः स्तोत्रपादः। ॐ परिषद्योसि पवमानः इति। ततो देश
मुपतिष्ठंते। ततश्चात्वालमुपतिष्ठंते। ॐ प्रतक्वासि नभस्वान् इति। ततः शामित्रं। ॐ असंमृष्टोसि हव्यसूदन इति। ॐ समुद्रोसि विश्व
भराः इत्युत्करं। ततो दक्षिणातोभूत्वा। ॐ विभूरसि प्रवाहणः इत्याग्नीध्रीयं। ततस्त्वाग्नीध्रीयागारं प्रविशंति। तत्र प्रवेशात्पूर्वं
तस्य द्वारस्थूणाशाखाग्रे प्रोतायावलीनां चलिकां स्थूणाग्रेपरिवर्तमानामभिमृशंति। ॐ दिवस्तंभनमसि मा मा संताप्सीः इति।
ततो द्वारस्थूणायो हस्ताभ्यां युगपत्स्पर्शनं कुर्वंति। ॐ ऋतस्य द्वारौ मा मा संताप्तं इति। तत आग्नीध्रीयागारं प्रविश्य यजमान
प्रावस्तुत्स्वेभ्यो वर्जितः सर्वौकाः ऋत्विजश्चाग्निमुत्तरेणागच्छेयुः। यजमानप्रावस्तुतस्त्वास्तत्र मग्निं दक्षिणेनागच्छेयुः। ततः
सदसोग्रसदः प्रवेशार्हमार्गादुत्तरतो योऽद्वारकोप्रवेशनप्रदेशस्तमुपतिष्ठंते। ॐ मलिम्लुचोसि सगर इति। ततः सदोद्वारि स्थि राम॰

२५

त्वा होत्रधिष्ण्यमुपतिष्ठंते। ॐ वह्निरसि हव्यवाहनः इति। ततो मैत्रावरुणधिष्ण्यं। ॐ श्वात्रोसि प्रचेताः इति। ततो ब्राह्मणाच्छंसिधि
ष्ण्यं। ॐ तुथोसि विश्ववेदाः इति। ततः पोतृधिष्ण्यं। ॐ उशिगसि कविरसि इति। ततो नेष्टृधिष्ण्यं। ॐ अवस्युरसि दुव
स्वान् इति। ततोच्छावाकधिष्ण्यं। ॐ अंघारिरसि बंभारिः इति। ततोत्रैव स्थिता मार्जालीयमुपतिष्ठंते। अत्रैव देशे तिष्ठंत
ता॥ ॐ शुंध्यूरसि मार्जालीयः इति। ततो मैत्रावरुणधिष्ण्यात्पूर्वेण कृत्तं वर्तमानं ब्रह्मोपवेशनप्रदेशमुपतिष्ठंते। ॐ शुंध्यु
रसुपसद्यः इति। ततः औदुंबरीं। ॐ ऋतधामासि स्वर्ज्योतिः इति। ततः सदोग्रदेशं अंतर्बहिश्चानुवीक्ष्योपतिष्ठंते। ॐ समुद्रोसि
विश्वव्यचाः इति। तत उत्तरेण सदो गत्वा शालाद्वारि स्थिताः संतः प्रागामुखस्थमाहवनीयमुपतिष्ठंते। ॐ अजोस्येकपात् इति।
ततः प्राञ्च उत्तरेण गार्हपत्यमुपतिष्ठंते। ॐ अहिरसि बुध्न्यः इति। ततो व्रतश्रपणं दक्षिणाग्निमुपतिष्ठंते। ॐ अन्नादोस्य
न्नपतिः इति। ततः पुनरुत्तरेण सदो गत्वा सदसः पुरस्तात्तिष्ठंतः सर्वानुद्वर्त्तान् सर्वोत्क्रान् धिष्ण्यानुपतिष्ठंते। ॐ अग्नयः सगराः
सगराः स्थ सगरेणानाम्ना रौद्रेणानीकेन पात माग्नयः पिपृत मा नमो वोस्तु मा मा हिंसिष्ट इति। ततस्त्वादित्योपस्थानं। ॐ भुव
अंकूरुद्धेअंति मपंत्रो शोधः पमिंद्रस्य काम्यं। सत्रिमे धाम यासिषं इति। एवं सदः प्रवेशांतं त्वा मैत्रावरुणश्च ततयश्चत्वारो ऽग्रेण सर्वान्धिष्ण्यान् उत्तरेण क्रमेणागत्वा
स्वस्वस्वधिष्ण्यस्य पश्चादुपविशंति। ब्रह्मा तु मैत्रावरुणमौदुंबरींच दक्षिणेनागत्वा स्वस्थाने मंत्रेणोपविशेत्। यजमानस्तत्स्य ग्रावस्तुतश्च
सर्वान्धिष्ण्यानग्रेणागत्वा दक्षिणतः उपविशतः। अग्नीदस्तु धिष्ण्यमग्रेणोत्तरतो गत्वा स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविशति। ग्रावस्तुतः प्रयो

३६ तनाभावेपि अछावाकं परिहाप्येति वचनात् प्रविश्य संनिधौ तेन स्थातव्यं। इतउत्तरं मसमाप्ते सवने प्रयोजनवशेनापरया द्वारा न निर्गच्छेयुर्ये सदसि
प्रविष्टास्ते। यदि निर्गच्छंति तदा पूर्वद्वारैव। तत्र धिष्ण्यरहितानाम् ब्रह्मणां होतृमैत्रावरुणधिष्ण्ययोर्मध्ये विसंस्थितसंचरो न वाति। विसंस्थि
तसंचरो नाम विसंस्थिते असमाप्ते सवने संचरते स्मिन्निति। तेन धिष्ण्यसहितानां पूर्वोक्तधिष्ण्यावंतरायसंचरो यावत्सवनं परिसमाप्य
ते तावत् धिष्ण्यवतां प्रजा उत्तस्वधिष्ण्यादुत्तरभागे विसंस्थितसंचरः॥ अत्रयेऽधिष्ण्यतास्ते यदि स्वाधिष्ण्ययो द्वंचोगच्छंति तदा अग्नीध्री

दे.भा. ध्रुनोऽग्नधिपतिरसि स्वस्ति नोऽस्मिन्देवयाने पथि स्तात्॥ इति। ततो मैत्रावरुणप्रभृतयो धिष्ण्यवंतोऽछावाकं परिहाप्य प्र
र्वया द्वारा सदः प्रसर्पंति। तत्र प्रथमं प्रसर्पमाणाः सदस्योपर्यभिमर्शंतीत्युक्तवाद्विवस्पृष्टमसि मा मा संताप्सीरिति मं
त्रेणाग्नीध्रीयवद्दलीमुपरिवर्त्तमाना अभिमर्शंति। ततः कृतस्य द्वारो माऽसंताप्तमिति सुगपत्ते द्वारश्रूणे। ततो दक्षिणाधि
ष्ण्यादक्षिणाधिष्ण्यः पूर्वः प्रविशति। यथा प्रथमं मैत्रावरुणस्ततो होता ततो ब्राह्मणाछंसी। ततः पोता॥ अछावाकस्तु न प्रविश
ति अछावाकं परिहाप्येति वचनात्॥ आग्नीध्रश्चीध्रंगत्वा दक्षिणया द्वारा संमर्शनादि कृत्वा प्रविशेत्॥ ब्रह्मा तत्रैव सदो न
त्वापरया द्वारा सदः प्रविशेत्॥ यजमानस्सदस्यश्चावस्थानतः स्वपूर्वेये वद्वारा संमर्शनादि कृत्वा प्रविशंति। सर्वेऽपि वस्समा
णां मंत्रालपंत एव प्रविशंति। उं विश्वेदेवा अग्रतुमा प्रसर्पत। उं इंद्र निधातु स्वारणं त्रिवरूथं स्वस्तिमत्॥ उत्तदिष्यं छमघवन्नाष्ठम
त्यं यावयाद्विषुमेभ्यः॥ उं यतं इंद्रभयामहे ततो नो अभयं कृधि॥ मघवंत्वञ्चित्तवतन्न ऊतिभिर्विद्विषोविमृधोजहि॥ उं सदसस्पतिमद्भुतं॥ राम.
यस्य पश्चाद्धैर्यं यदि दक्षिणागच्छंति तदा मार्जालीयस्य पश्चाद्भवेन। येनैवमार्गेणागतास्तेनैव व्यावर्त्तमानाः अविलंबिताः प्रसाग प्रवि ३६
शंति। प्रातः सवनादूर्ध्वं सूमस्तोपस्थानप्रभृति तिनाग्नयः सगरा इत्यादिनाप्रसर्पणं भवति। रात्रिपर्यायेषु आश्विनेत्वादित्योपस्थानं न वि
धते। यत्रत्वादित्योपस्थानं प्राप्तं तत्रापि देववशान्मानुषाद्वाकालातिक्रमस्स्यादित्यस्तंगतेष्वादित्योपस्थानं भवत्येवेति रात्रिपर्या
यादौ निषेधः तानाचार्येण सूचितं॥ ७॥ इति श्री शांखायनपद्धतौ उत्तममालायां द्विवेदि श्री श्रीपतिपुत्र विरचितायां षष्ठोऽध्यायः समा
प्तः॥१